

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Projevy vlastenectví v české barokní literatuře

Bakalářská práce

Studijní program: B7310 – Filologie
Studijní obor: 7310R033 – Český jazyk a literatura
Autor práce: **Pavel Hort**
Vedoucí práce: Mgr. Marek Janosik-Bielski

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Pavel Hort**
Osobní číslo: **P13000009**
Studijní program: **B7310 Filologie**
Studijní obor: **Český jazyk a literatura**
Název tématu: **Projevy vlastenectví v české barokní literatuře**
Zadávající katedra: **Katedra českého jazyka a literatury**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Hlavním cílem bakalářské práce je zaměřit se na projevy vlastenectví v české barokní literatuře, popsat charakteristické motivy a interpretovat vybrané texty.

Metody práce: analýza, recepce primární a sekundární literatury, interpretace a komparace vybraných textů.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Balbín, Bohuslav a Businská, Helena, ed. Krásy a bohatství české země: [výbor z díla Rozmanitosti z historie Království českého (Miscellanea historica regni Bohemiae)]. Překlad Helena Businská. 1. vyd. Praha: Panorama, 1986. 351 s. Naše vlast.

Medová, Lucie, ed. a Kučerová, Ivona, ed. Země dobrá, to jest země česká. Vyd. 1. Brno: Atlantis, 1998. 335 s. Thesaurus absconditus; sv. 1. ISBN 80-7108-200-7.

Mikulec, J. Barokní náboženská bratrstva v Čechách. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. 154 s. ISBN 80-7106-422-X.

Kalista, Zdeněk. Tvář baroka: poznámky, které zabloudily na okraj života, skicář problémů a odpovědí. Vyd. 3., Ve Vyšehradu 1. V Praze: Vyšehrad, 2014. 205 s., [8] s. obr. příl. ISBN 978-80-7429-341-2.

Kopecký, Milan, ed. Staří slezští kazatelé. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1970.

Kořínek, Jan, Stich, Alexandr, ed. a Kolár, Jaroslav, ed. Staré paměti kutnohorské. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2000. 605 s., [8] s. obr. příl. Česká knižnice. ISBN 80-7106-453-X.

Vašica, Josef. České literární baroko: příspěvky k jeho studiu. Vyd. 2. [Brno]: Atlantis, 1995. 349 s. ISBN 80-7108-123-X.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Marek Janosik-Bielski

Katedra českého jazyka a literatury

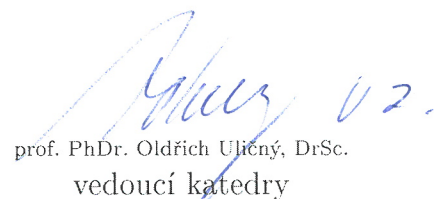
Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2015**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2016**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2015

Prohlášení

Byl jsem seznámen s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

PODĚKOVÁNÍ

Tímto bych rád poděkoval Mgr. Marku Janosikovi-Bielskému za ochotu a čas, který mi věnoval při vedení mé bakalářské práce, a za cenné rady a připomínky, které mi pomohly k jejímu vypracování.

ANOTACE

Hlavním cílem této bakalářské práce je zaměřit se na projevy vlastenectví v české barokní literatuře, popsat charakteristické motivy a interpretovat vybrané texty. V prvních kapitolách práce je nastíněný historický kontext, pojednává se zde o problematice baroka, o barokní literatuře a nejčastějších barokních literárních žánrech. Následující části pojednávají o barokním vlastenectví a způsobu, jakým se projevovalo v české literatuře. Bakalářská práce se zaměřuje na vlastenecká díla obsahující motivy uctívání českých světců, obrany a oslavy českého jazyka a územní patriotismus.

KLÍČOVÁ SLOVA

Barokní vlastenectví, patriotismus, vlastenectví, barokní literatura, vlastenecké projevy, obrany českého jazyka.

ANNOTATION

The main aim of this work is to focus on the expressions of patriotism in the Czech baroque literature, to describe characteristic motives and to interpret selected texts. The first chapters are about a historical context, issues of Baroque, baroque literature and the most frequent baroque genres. The following parts of the work discuss baroque patriotism and the way how it is reflected in the Czech literature. This thesis focuses on patriotic works that include motives of the Czech saints, defence and celebration of the Czech language and territorial patriotism.

KEYWORDS

Baroque patriotism, patriotism, Czech baroque literature, baroque expressions, defences of the Czech language.

Obsah

1	Úvod.....	8
2	Baroko.....	10
2.1	Baroko jako doba temna.....	11
2.2	Výzkum baroka jako literárního směru.....	12
3	Česká barokní literatura.....	14
3.1	Kázání.....	15
3.2	Legendy.....	17
3.3	Kancionály.....	19
3.4	Historiografie.....	20
4	České barokní vlastenectví.....	23
4.1	Uctívání světců.....	25
4.1.1	Svatý Václav.....	29
4.1.2	Svatý Vojtěch.....	31
4.1.3	Svatí Cyril a Metoděj.....	33
4.1.4	Svatý Prokop.....	34
4.1.5	Svatý Jan Nepomucký.....	36
4.2	Barokní čeština.....	39
4.2.1	Chvály a obrany českého jazyka.....	39
4.2.2	Brusiči jazyka.....	46
4.3	Územní patriotismus.....	48
4.3.1	Kroniky a paměti.....	49
4.3.2	Poutní místa.....	53
5	Závěr.....	55

1 Úvod

Po třicetileté válce bylo národní vědomí českých zemí vědomím poražené země ničené válkami a cizinci; země, ve které upadala moc i vzdělání. Společenské následky této války se však zároveň staly mocným hybatelem pro české pobělohorské vlastenectví. Tyto vlastenecké projevy se opíraly o český jazyk, historii, kulturu, území a jakési vnitřní cítění jednotného národa.

V této práci se pokusím nastínit historické okolnosti této doby, objasnit pojem baroko a nahlédnu také do problematiky, zda byla barokní doba skutečně „obdobím temna“, jak se ještě občas drží ve všeobecném povědomí. Hlavním cílem je vyhledat projevy vlastenectví v českých barokních textech. Důležitou součástí je objasnění pojmu vlastenectví a v jakých oblastech se v barokní době projevovaly vlastenecké snahy. Pracovní metodou je analýza vybraných textů a jejich interpretace ve snaze dokázat, že i v baroku se objevovali vlastenci bojující za český jazyk oslavující českou historii nebo krásnou českou krajinu.

Tato práce se zabývá literaturou nejčastějších barokních žánrů. Na začátku se pokusím charakterizovat, o které žánry jde a s jakými konkrétními díly budu pracovat, představím nejvýznamnější barokní autory, kteří psali literaturu ve vlasteneckém duchu. Předpokladem bude nalézt vlastenecké projevy jak v barokním dějepisectví, tak i v lidové tvorbě, barokních písních, popřípadě legendách a kázáních. Jako sekundární literaturu pro teoretická východiska využiji díla předních barokních badatelů, jejichž odbornou činnost nastíním v kapitole o výzkumu barokní literatury, a využiji pramenů, které budou uvedeny v použitých zdrojích.

Vyhledané projevy vlastenectví se následně pokusím uspořádat podle motivů, případně podle toho, jakou funkci plnila konkrétní vlastenecká díla. Očekávám, že se v průběhu práce hlouběji zaměřím na obrany českého jazyka,

historiografická díla oslavující českou historii a postavy s ní spojené. Nedílnou součástí budou také citace barokních autorů, jimiž se pokusím dokázat projevy barokního vlastenectví spojeného s českým národem, kulturou i jazykem.

Výběr tématu vlastenectví pramení z mého názoru, že se napříč dnešní generací vytrácí pocity jakési národní hrdosti a češství. Přitom již literatura doby barokní ukazuje, jak českým obyvatelům záleželo na uchování rodné vlasti a jak byli pro svou vlast zapálení a odhodlaní už dávno před samotným národním obrozením. Vlastenecké literární motivy, na rozdíl od ostatních běžných barokních motivů (jako jsou motivy hrůzy, zániku, smrti či motivy spojené s náboženstvím), dokládají část konkrétního příběhu boje za českou vlast, jež se během své historie potýkala s nesčetnými překážkami.

2 Baroko

Zhruba na konci šestnáctého století vstoupila evropská kultura do jakési nové epochy. Tato epocha zahrnuje celé století sedmnácté a první polovinu století osmnáctého a má svou kolébku v Itálii, odkud se postupně šířila do celé Evropy. Pro toto období se vžil název baroko, popř. barok.

Význam pojmu baroko však není zcela exaktně definován. Původně mělo slovo baroko pejorativní význam a označovalo něco směšného či bizarního – také ve francouzštině se můžeme setkat s přídavným jménem baroque jako s něčím křivým, nepravidelným nebo nevkusným. Ve většině publikací se pravděpodobně dočteme, že výraz baroko nese svůj původ v portugalštině ze slova barroco (eventuálně španělské barrueco), které se překládá jako srostlá perla nepravidelného tvaru.¹ Můžeme se setkat také s odvozením z řeckého slova báros ve smyslu hojný a tíživý. V italštině barocco znamená překážku. Teprve až v osmnáctém století se začal tento výraz používat pro výtvarný sloh, který stylově navázal na manýristickou fázi renesance.²

Baroko dorazilo do českých zemí v období znepokojení a společenského neklidu a odráželo tak vypjatou atmosféru doby specifickou různými dramatickými konflikty. Ideje barokního člověka byly totiž otřeseny obrazem třicetileté války, která trvala mezi léty 1618 až 1648. Po bitvě na Bílé hoře roku 1620 nastolili Habsburkové absolutismus a násilnou rekatolizaci (katolictví se stalo jediným povoleným náboženstvím). Lidé trpěli stupňovaným útlakem a hledali útěchu právě v náboženském prožitku a nadpřirozenu. Typickým znakem barokní doby je odklon člověka od rozumu a jeho důraz na citovost a uzavření se do svého nitra. Protiklad víry a rozumu se projektoval i v umění, kde se kontrasty objevovaly jak v malířství, tak jako antiteze ve slovesném

¹ ŠMILAUER, V. *Výklady slov. Barok, baroko*. Naše řeč, roč. 22. 1938.

² BĚLINA, P. *Dějiny evropské civilizace*. 1. vyd. Praha: Paseka, 1995. ISBN 80-7185-011-x. Str. 19.

umění. Jedním z nejnápadnějších znaků celého evropského baroka je snaha po maximalizacích fenoménu na materiálním i duchovním obzoru – věci z tohoto světa jsou vytrženy a vytváří se u nich alespoň zdání jiného, druhého, světa, jenž se má stát odrazem nezemské skutečnosti a absolutních spirituálních hodnot.³

2.1 Baroko jako doba temna

Období baroka bývá často mylně popisováno jako doba temna. Pojem doba temna je vyjádřením pro takovou časovou epochu, v níž dochází k úpadku kulturního života, izolovanosti a společenskému útlaku. Samotné pojmenování *temno* užívající se v souvislosti s barokním obdobím vzniklo až na přelomu 19. a 20. století. Tento termín je obvykle spojován také se slavným a stejnojmenným románem Aloise Jiráska. Autor baroko pojmal jako období fanatismu jezuitů a lidského útlaku.

Také mnozí literární a kulturní historici od osmnáctého století až do třicátých let století dvacátého označovali právě baroko jako epochu nejhlubšího úpadku české řeči nebo literatury.⁴ Pobělohorské období dějin u nás tedy získalo pověst doby národního a státoprávního úpadku a častá je také představa o zániku české státnosti za habsburské monarchie.⁵ Avšak takovéto „odsouzení“ přitom nikdy nebylo úplně prokázáno, neboť z pohledu badatelů i čtenářů zůstávala česká barokní literatura na okraji zájmu a nikdo ji podrobněji nestudoval. V devatenáctém století bylo baroko zavrhováno z pohledu filozofie, historiografie i umění.

³ KALISTA, Z. *Tvář baroka*. Praha: Vyšehrad, 2014. Str. 40.

⁴ SLÁDEK, M. *Malý svět jest člověk*. Praha: H&H, 1995. ISBN 80-85787-84-9. Str. 6.

⁵ MIKULEC, J. Habsburská monarchie – popření českého státu? In: PÁNEK, J. a kol. *Idea českého státu v proměnách staletí: fakta, úvahy, souvislosti*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Str. 100.

Výraz temno by ovšem neměl být vztahován k oblasti umění, neboť baroko jako umělecký směr byl ve skutečnosti na umění velmi bohatý a jeho přínos můžeme vypočítávat nejen v literatuře, ale i v sochařství, hudbě či architektuře. Umělecká i literární tvorba v 17. a 18. století se sice tematicky upnula především na náboženské motivy (jak již bylo naznačeno, víra v Boha a dodržování náboženských zvyklostí hrály podstatnou roli pro člověka žijícího v 18. století), objevují se však i taková díla, která splňovala náročná evropská kritéria. Jako příklad lze uvést Velkou didaktiku Jana Amose Komenského, která je považována za základ pedagogiky jako vědy a stala se převratným dílem v celosvětové didaktice. Odborné vzdělání spisovatelů, kteří vyšli z jezuitského řádu, bylo na vysoké úrovni a mělo evropský, mezinárodní charakter.⁶ Velmi hodnotná literární díla nalezneme také v lidové a pololidové tvorbě. Historik Václav Černý tvrdí, že pojem temno se týká především umělého písemnictví, v lidové tvorbě podle něj docházelo k baroknímu oduševnění.⁷

Dosavadní přehledy o baroku již poukázaly na fakt, že moderní studium baroka v českém prostředí se úzce spojuje s problematikou 16.–18. století. Katoličtí autoři, kteří vycházejí z děl Josefa Pekaře, již však aktualizovali baroko jako cenný doklad katolické kultury a její pozitivní překonání.

2.2 Výzkum baroka jako literárního směru

Jak již bylo zmíněno, k baroku jako literárnímu směru se tedy zpočátku stavělo velice odmítavě. Celkový pohled na umění baroka se začal měnit až ve třicátých letech dvacátého století, kdy se barokní epocha dostala znovu do popředí vědeckého zkoumání a přehodnocovaly se tak dočasné sporné závěry o době temna. V meziválečné době se zrodilo hned několik studií

⁶ KRATOCHVIL, A. *Oheň baroka*. Brno: Cesta, 1990. Str. 56.

⁷ ČERNÝ, V. *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996. Str. 330.

barokního slohu. Baroko v českých zemích začalo být konečně uznáváno jako umění i kultura.

Inženýr Vilém Bitnar ve svém díle *O českém baroku slovesném* z roku 1932 obhajuje baroko a považuje jej za pokladnici námětů a motivů literárně vědeckého studia. Vysvětluje vzrůstající zájem o barokní období jako důsledek touhy poznat všechny formy projevů náboženského života a najít po válce zdroj nového myšlení a cítění.⁸

Barokní literatuře se například intenzivněji věnoval také profesor staroslověnského jazyka a literatury na bohoslovecké fakultě v Olomouci Josef Vašica. Nový náhled na vnímání barokní literatury umožnilo například jeho objevení a vydání básně českého jezuita Bedřicha Bridela s názvem *Co Bůh? Člověk?*.⁹ Josef Vašica je kromě toho autorem knižní publikace *České literární baroko*.

Svémi tezemi, výbory a historickými studii povznesl povědomí o českém baroku širší veřejnosti také docent pražské filozofické fakulty Zdeněk Kalista, při čemž jeho pravděpodobně nejznámější antologie české barokní literatury nese stručně název *České baroko*. Mezi další významné badatele, kteří se ve svých publikacích zaměřují na barokní literaturu, jsou například Milan Kopecký nebo Miloš Sládek.

Dnešní dějepisce se tak vymanilo z dřívějšího názoru, že baroko je doba úpadková. Historik Josef Pekař považuje baroko za „*silný živel kulturní, nejen v svém estetickém bohatství, kterým naplnilo zemi, nýbrž i v svém citovém důrazu, v své schopnosti mystického zanícení, v novém řádu rodinné a společenské výchovy...*“¹⁰

⁸ BITNAR, V. *O českém baroku slovesném*. Praha: Lidová akademie, 1932. Str. 11.

⁹ SLÁDEK, M. *Malý svět jest člověk*. Praha: H&H, 1995. ISBN 80-85787-84-9. Str. 6.

¹⁰ PEKAŘ, J. *Bílá hora*. Praha: Vesmír, 1921. Str. 108.

3 Česká barokní literatura

V průběhu dějin se písemnictví vždy nějakým způsobem vyjadřovalo k historickým událostem a pokoušelo se na ně reagovat. Česká literatura se v období baroka musela utkávat se silnou rekatolizací. V českém baroku se zvyšovala autorita katolické církve, s čímž souvisí také tematické zúžení literárních děl a žánrů. Česká literatura se poprvé v historii rozdělila na domácí a exilovou – mnoho nekatolických měšťanů, učitelů a kněží z řad předbělohorské inteligence se rozhodlo raději pro emigraci, než aby přistoupili na vynucenou víru. Hranice mezi literaturou oficiální, lidovou a pololidovou se však často stírala.

Vlivem jezuitského řádu, který měl pod kontrolou vesměs celou slovesnou produkci, a stal se tak hlavním nositelem oficiální tvorby, se v první třetině 18. století literatura zaměřila výhradně na duchovní tematiku. Ta zaujala přední místo mimo jiné proto, že svou mystikou a pověrami varovala čtenáře a posilovala poslušnost. Sedmnácté století je tak dobou rozkvětu katolické duchovní písně, kterou jezuitští misionáři užívali jako pastoračního prostředku.¹¹ Do popředí vstoupil Kristův kult a hluboká láska k Matce boží.

Autoři oficiální literatury s ohledem na lidové publikum často vkládaly do svých děl lidové prvky, především při zobrazování prostého života. Avšak těmi nejčastějšími motivy oficiální literatury se stávaly motivy smrti, popisování marnosti a utrpení vygradovaného do hrůzného naturalismu. Pololidová a lidová tvorba se objevovala ve všech literárních druzích – lyrice, epice i dramatu. Tuto tvorbu představovaly hlavně náboženské, vánoční a sváteční hry nebo frašky. Exilová literatura se nesla ve znamení protestanství, dostávala se však i přes hranice českých zemí mezi tajné evangelíky. Emigrantská literatura tak úplně nevyumizela ze styku s domácí půdou.

¹¹ VAŠICA, J. *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938. Str. 14.

Lyrika se většinou rozšiřovala ústně jako lidová píseň, naproti tomu epika se šířila většinou tiskem. První díla, která se v době pobělohorské tiskla, měla vysloveně kancionální charakter. Velké oblibě se těšily také legendy. Obecně se barokní literatura zaměřovala především na žánry nižších stylových vrstev, kam patřila lidová dramata, knížky lidového čtení či kázání. V počátečním období po Bílé hoře byl největší literární a jazykový rozkvět v lidových písních plných touhy, stesků, ale i výsměchů. Náročnější žánry se rozrůstaly hlavně v kruzích emigrace, kam patřila například také tvorba Jana Amose Komenského.

Světlou tváří barokní literatury byly vztyčené hlavy těch, kteří se rozhodli neemigrovat; vlastenci, kteří nechtěli opustit svou zem, neboť v nich byla zakořeněná kultura předbělohorských staletí.

V následujících kapitolách přiblížím nejrozšířenější žánry barokní literatury, hlavní představitele a pokusím se zaměřit na díla, která mají vlastenecký charakter, jež budu během práce interpretovat nebo se jimi podrobněji zabývat.

3.1 Kázání

Kázání patřila mezi jedny z nejrozšířenějších prozaicko-řečnických žánrů v české barokní literatuře. Počátky českého kazatelství neboli homiletiky pocházejí již z dob Cyrila a Metoděje, nicméně z tehdejších děl se toho mnoho nezachovalo. Oblíbenost tohoto žánru tkvěla v jeho funkcích – kázání sloužila jak k poučení, tak k zábavě. V různých obdobích se zaměřovala více či méně na jednu nebo druhou funkci, ovšem co se neměnilo, byl především náboženský podtext. Kázání jsou součástí náboženského obřadu a řadí se tak k duchovním náboženským projevům, jejichž záměrem je přiblížit církevní autority. V křesťanském pojetí je kázání jednou z důležitých částí bohoslužby a slouží jako veřejný výklad božího slova.

Homilie, jak se také jinak kázání říká, je tedy jakási duchovní promluva, jejímž cílem je především argumentovat a přesvědčit čtenáře či posluchače, a tím ovlivnit jejich ideologické nebo mravní názory.¹² Kazatel se pokouší vyzdvihnout či vyvrátit určitý názor, při čemž používá nezřídka expresivních jazykových prostředků, kterými působí na emotivní stránky posluchače.

Tématem kázání obvykle bývá polemika o náboženských nebo etických otázkách a mnohdy se vyjadřuje k zvláštním příležitostem, jako jsou církevní výročí nebo svátky spojené s konkrétními osobnostmi světců. Podle tématu kázání je můžeme dělit na dogmatická, mravoučná, panegyrická (chvalořečí o svatých), historická, biblická a liturgická. Podle účelu kázání se pak dělí na didaktické, jež se snaží posluchači co nejsrozumitelnějším způsobem sdělit předloženou pravdu nebo názor, a paraenetické, jež působí především na vůli a city.

Obliba kázání v baroku vzrostla také díky tomu, že tento žánr patřil společně s kancionály mezi nejčastěji vydávanou literaturou. Pro venkovské obyvatelstvo se vytištěné sbírky stávaly populární četbou, která měla kromě nenásilné vzdělávací funkce i funkci zábavnou. Kázání vycházelo v liturgických sbírkách, v tzv. postilách. Dodnes se zachovaly také tisíce opisů modlitebních knih.¹³ Čtenáři se poučovali o světcích, kteří nebyli všeobecně známí, o náboženských pravdách, které utvrzovaly jejich morální postoje, a opakovali si duchovní texty při hlasitém čtení místo lidové slovesnosti.

Takové čtení mělo své důsledky i v problematice rozvoje barokní češtiny. Kázání, jež obsahovala mnohé jazykové hříčky, metafory, příměry a podobenství, pomáhala čtenářům a posluchačům najít nové možnosti, jak se vyjádřit ve svém mateřském jazyce. Snaha o zachování a rozvoj českého jazyka se stala cílem nejednoho barokního vlastence ještě předtím, než

¹² KOPECKÝ, M. *K české barokní homiletice* [online]. [cit. 19. 2. 2016]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/120224/SpisyFF_141-1968-1_8.pdf.

¹³ SLÁDEK, M. *Svět je podvodný verbíř*. Praha: Argo, 2005. Str. 11.

nastoupilo národní obrození. Vlastenecké prvky se v barokních kázáních objevovaly taktéž v souvislosti s českými patrony a českými poutními místy.

Mezi nejznámější barokní kazatele patří Matěj Václav Šteyer s jeho dílem *Postilla katolická* (1691). Šteyer je kromě této postily také autorem rozsáhlého barokního popisu pekla, jenž nese název *Věčný pekelný žalář* (1679). Další populární sbírky kázání jsou například *Berla královská Jezu Krista* (1709) Daniela Nitsche nebo *Chválořeč* (1736) Ondřeje Františka de Waldta.

Do kázání zaléhají zřetelně legendy sloužící jako tzv. exempla. Ta měla jak přesvědčovací, tak zábavný charakter. Šlo o příklady, které měly původ v antice, středověku, renesanci i tehdejší barokní životě a měla posluchači názorně vysvětlit či přiblížit vykládanou látku. Někdy exempla nevycházela jen z legend, ale i z duchovních písní nebo přímo ze života kazatele.

3.2 Legendy

Legendu můžeme definovat jako epický žánr, v němž se popisují jednotlivé fáze života hlavní postavy, ale i její posmrtné zázraky. Samotné slovo legenda vychází ze slova *lego* nebo *legere* a označuje „to, co má být čteno“.¹⁴ Pro legendu se někdy užívá také označení hagiografie (z řečtiny *hagios*). Hagiografie je slovo řeckého původu a je doslova označením pro svaté psaní, tedy psaní o svatých. Je složeno ze slova *hagios*, což znamená svatý či posvátný a *grafein*, což znamená psát nebo popisovat.

Legendy jsou charakteristické pro celé období baroka. Objevují se v nich legendistická kliše, která pomáhají vyobrazit člověka jako světce. K legendistickým klišé patří jeho lokalita narození, která poukazuje na výjimečné postavení hlavního hrdiny, jako je urozený nebo naopak chudý

¹⁴ PAVERA, L., VŠETIČKA, F. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. Str. 199.

původ či zrození při neobvyklém přírodním úkazu.¹⁵ Dále jsou hlavní hrdinové, světci, často vystavováni pokušení, ale příkladně se znovu navrátí na správnou (ctnostnou) cestu, popř. vykonávají obětavé služby svým bližním či přímo Bohu. Jejich život zpravidla končí mučednickou smrtí, jež souvisí se světcovou obětavostí Bohu, avšak mnohdy dochází ke zjevení, kdy světec koná zázraky (pomáhá trpícím lidem, uzdravuje choroby a zranění či předává poselství).

Veršovaná forma legendy je považována za jeden z prvních literárních útvarů epické poezie, jejímž cílem bylo uspokojit kulturní a literární potřeby feudální společnosti a vést k národnímu uvědomění.¹⁶ Literární teoretici však termín legenda začali používat až koncem 19. století. Do té doby se legendám říkalo jednoduše *čtenie* (případně jen *život*, *umučení* nebo *historie*) a nepovažovaly se za zcela plnohodnotný žánr, spíše se tak označoval jakýkoliv náboženský text. Dnes již můžeme tvrdit, že se legenda stala jakýmsi základem pro vznik takových žánrů, jako jsou novely, povídky nebo pohádky.

Dějová osnova legend je tedy jednodušší než například u románu. Legenda může zčásti připomínat pověst, protože je založena na reálných základech, ovšem nereálné prvky v ní hrají mnohem větší roli a mají zpravidla náboženský charakter. Proto se četly hlavně při bohoslužbách – jejich záměrem bylo nábožensky vzdělávat a dávat vzory křesťanských hrdinů a ideálů.

Z bohatého spektra legend dominovala rozsáhlá sbírka Alberta Chanovského z Dlouhé Vsi, který těžil z hagiografického souboru kartuziánského mnicha Vavřince Suria.¹⁷ Mezi hagiografy se počítá i Bohumír Hynek Bilovský.

¹⁵ HORÁKOVÁ, M. *Ke vztahům středověké a barokní legendistiky* [online]. [cit. 18. 2. 2016]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/104932/V_Bohemica_Litteraria_01-1998-1_6.pdf.

¹⁶ ŠKARKA, A. *Básnická legenda v literatuře českého středověku*. Praha: Československá akademie věd, 1959. Str. 5.

¹⁷ KRATOCHVIL, A. *Oheň baroka*. Brno: Cesta, 1990. Str. 45.

Důležitým faktem je, že legendy plnily vlasteneckou funkci a staly se v mnohých ohledech předzvěstí národního obrození. Barokní legendistika se, co se týče hlavních postav, inspirovala především středověkými svěťci v latinských textech (svatý Vojtěch, Cyril a Metoděj, Prokop, Václav ad.), ale jako nová výrazná postava se objevil i Jan Nepomucký. Těmto postavám a jejich vlivem na český patriotismus se budu zabývat v kapitolách o uctívání světců.

3.3 Kancionály

Výraz kancionál vychází z latinského slova *cantio*, což znamená v překladu *píseň*. Barokní kancionály byly soubory písní s jednotným ideovým východiskem, ale zato s velkým obsahovým rozpětím. Promlouvaly k různým situacím a otázkám lidské existence.¹⁸

Účelem kancionálů bylo ovlivnit a usměrnit vztah člověka k Bohu (v drtivé většině případů měly tedy duchovní charakter), ale i formovat postoje k okolnímu světu, podobně jako kázání. Na rozdíl od prozaických kázání byly však duchovní písně povětšinou veršované a určené ke zpěvu, a k tomu bývaly opatřené hudební složkou. Hudební a veršovaná podoba duchovních písní pomáhala lidem zapamatovat si její obsah, což podporovalo nenásilné seznamování lidí s katolickou věroukou a křesťanskými ideály.

Kancionály měly podobu nejen samostatných tištěných zpěvníků, ale nezřídka byly i dodatkem jiných náboženských spisů. Zvláštním oddílem spadajícím pod kancionály jsou kolekce drobných rukopisů s písněmi, které se označují za kramářské. Tyto písně mohly vycházet samostatně, nebo být součástí postil, modlitebních knížek nebo jiných literárních děl.

¹⁸ PALAS, K. *Pololidové básnictví barokní a kancionálová píseň* [online]. [cit. 20. 2. 2016]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/120225/SpisyFF_141-1968-1_9.pdf.

Dominujícím dílem se staly zvláště *Písně katolické k výročním slavnostem* (1622) Jiřika Hlohovského, které působily na lidovou tvořivost a pravděpodobně byly i lidovou tvořivostí ovlivněny.¹⁹ Nový styl barokní duchovní písně u nás prosadily také kancionály *Česká mariánská muzika* (1647) Adama Michny z Otradovic, *Zdoroslaviček* (1655) Felixe Kadlinského, Šteyerův *Kancionál český* (1683), *Jesličky* (1657) Bedřicha Bridela nebo *Slaviček rajský* (1719) Jana Josefa Božana.

Kancionálová tvorba měla velmi úzký vztah také k legendám, ze kterých autoři především epických písní čerpali inspiraci. Kromě náboženských motivů se tak objevily i motivy vlastenecké související především s uctíváním zemských patronů. Ti byli součástí především svátečních oddílů kancionálů. Například písně o Janu Nepomuckém hovoří o tomto patronovi jako o ochránci sirotek a vdov.

3.4 Historiografie

Pojem *historiografie* značí v překladu dějepisectví. Hlavním posláním historiografického díla je zaznamenávat události, děje a stavy v minulosti specifickým systematickým způsobem.

V barokní době vzrostl o studium historie značný zájem. Vývoj českého dějepisectví se rozděloval na dva proudy. Prvním z nich byl proud protestantský a druhý proud emigrační. V emigrační vlně působil například Pavel Stránský, jenž je autorem apologetického encyklopedického díla *Respublica Bojema (O státě českém, 1634)*, nebo Pavel Skála, který se v díle *Historie církevní* (1626) snažil popsat dějiny křesťanství od počátku do jeho doby – součástí tohoto díla byl mimo jiné popis českého stavovského povstání.

Vedle nábožensky výchovné funkce nabylo dějepisectví baroka také funkci vlastenecky výchovnou a sociálně politickou. Historická díla se stávala

¹⁹ KRATOCHVIL, A. *Oheň baroka*. Brno: Cesta, 1990. Str. 57.

nástrojem myšlenkové transformace národa. Ústup českého národního živilu z českého veřejného života, úpadek česky psané literatury i národního povědomí v širokých vrstvách obyvatelstva vedly k tomu, že dějepisná literatura získávala obranné tendence a stala se více popularizační.²⁰

Česká historiografická díla se ovšem formovala zejména kolem Bohuslava Balbína, který byl jako většina historiků své doby jezuita. Například Zdeněk Kalista hovoří o tom, že žádný jiný český historik nezasáhl psanou historií takovou měrou do skutečné české historie, a dokonce se o něm zmiňuje jako o největším historikovi před Palackým.²¹ Balbínova historická díla jsou zaměřena na velebení slavných českých dějin a jejich účelem je podpořit národní sebevědomí a lze z nich vyvodit, že sám Balbín byl schopný dějepisec a zasloužilý vlastenec; člověk, který skutečně miluje svou vlast a její slavnou historii. Počet jeho vydaných děl se pohybuje kolem třiceti, nejznámější z nich je nejspíš *Rozprava krátká, ale pravdivá* (1672) – jedná se o literární dopis, který adresoval Tomáši Pešinovi z Čechorodu. Za jedno z vrcholných děl považujeme také *Rozmanitosti z historie Království českého* (1679). Tato kniha je jakési vlastivědné dílo encyklopedického charakteru (obsáhl zde popis Čech z geografického i historického hlediska včetně biografii slavných osobností historie). Z jeho dalších děl ještě jmenujme například *Epitome rerum Bohemicarum* (Výtah z českých dějin, 1668). Projevy vlastenectví v dílech Bohuslava Balbína se budeme podrobněji zabývat u problematiky barokní češtiny.

Hledáme-li další projevy vlastenectví mezi českými historiografickými díly, nelze opomenout specifické pětisetstránkové kronikářské a česky psané dílo *Země dobrá, to jest země česká*. O tomto díle při studiu české literární historie slýcháváme zřídka, neboť se podrobuje námitkám o autorově zaujatosti

²⁰ KUTNAR, F. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha: Lidové noviny, 1997. Str. 92.

²¹ KALISTA, Z. *Bohuslav Balbín*. Praha: Fr. Borový, 1939. Str. 39.

a málo kritickém pojetí české národní historie. Povaha díla *Země dobrá, to jest země česká* je natolik specifická, že má kromě záměru klasického historiografického díla také záměr vychovávat, což může vést ke zkreslení některých informací. Sám autor díla je anonymní a jeví se jako relativně vzdělaný, upřímný vlastenec. Jeho záměrem bylo poskytnout informace o původu Čechů a jejich příchodu na naše území, o šíření katolické víry a slavných událostech, které podle něj zaslouží chválu. Oporu nachází u českých světců a mučedníků, kteří českému národu pomáhají a chrání jej, aby si udržel svou identitu. Jako cíl své práce sám stanovuje „potěšení slavného národu a zvelebení jazyka českého“.²²

Další významní představitelé barokní historiografie jsou například Jan Kořínek, který sepsal *Staré paměti kutnohorské* (1675), v nichž vykazuje důvěrnou znalost hornického prostředí. Dále Jan František Beckovský a jeho dílo *Poselkyně starých příběhů českých* (1700) nebo Tomáš Pešina z Čechorodu, který se zaměřil na dějiny Moravy v díle *Prodromus Moravographiae, to jest Předchůdce Moravopisu* (1663).

²² *Země dobrá, to jest země česká*. Brno: Atlantis, 1998. Str. 305.

4 České barokní vlastenectví

Vlastenectví (bývá ztotožňováno s pojmem patriotismus) značí oddanost k vlasti, tedy zemi, v níž se člověk narodil a případně v ní nadále žije. Slovo *vlast* (latinsky *patria*) může značit místo narození, rodiště; v zeměpisné sféře pak polohu vlasti a v politickém, resp. ideologickém významu státní útvar (v tomto případě hovoříme o Českém království).²³ Pro vlastence je jeho rodná země domovem. Vlastenec má kladný emotivní vztah k místu svého narození a je pro něj přirozené vyjadřovat svou vděčnost za zákony, zvyky a způsob, kterým ve své zemi žije. Je tedy pyšný na svou kulturu a úspěchy své domoviny.

Stephen Nathanson, profesor filozofie na Northeastern University, charakterizoval patriotismus čtyřmi základními body.²⁴ Jsou jimi:

- zvláštní náklonnost k vlastní zemi
- pocit osobní identifikace se zemí
- zvláštní zájem o blaho země
- ochota obětovat se pro dobro země

Také barokní vlastenci měli touhu zachovat českou kulturu a její charakter, zvláště v době, kdy mohly být znaky české kultury ohrožené. Připouští se, že mezi katolickými horlivci byli mužové učené a dobří vlastenci, kteří kultem minulosti, láskou k rodné mluvě, sběratelskou a publicistickou činností na poli vlastivědy připravovali obrození. Barokní literární autoři, kteří neemigrovali a působili na českém území, se cítili být pravými Čechy a navazovali tak na předchozí tradice z české historie.

²³SVATOŠ, M. Posvátné Čechy – zdroje barokního patriotismu. In: PÁNEK, J. a kol. *Idea českého státu v proměnách staletí: fakta, úvahy, souvislosti*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Str. 108.

²⁴ Patriotismus. *Scp.cz*. [Online] [Citace: 21. 3. 2016.] <http://www.scp.cz/patriotismus/>

Vlast jako místo a zažitý prostor byla v baroku obvykle chápána ve významu rodné obce, rodiště, místa původu. K rodnému kraji měla velice úzký vztah většina obyvatel v Čechách, na Moravě i ve Slezsku – rodný kraj často stavěl základy vědomí lidské identity, neboť šlo o místo životních prožitků, lidského zakotvení a oblast opředenou vzpomínkami. V takovém zažitém prostoru zakoušel barokní člověk svou sociální totožnost, mohl se začlenit do lidského společenství.²⁵

Tragédie třicetileté války, nařízená rekatolizace po bitvě na Bílé hoře, zpochybnění dosavadních jistot a řádu světa směřovalo zákonitě k duchovní krizi. Člověk se z takovéto krize snažil vymanit dvěma směry. Ve vertikální rovině šlo o intenzivní vztah k Bohu a víře jako takové, což u katolíků zahrnovalo také uctívání českých světců jako přímluvců u Boha. V horizontální rovině hledali lidé východisko ve vztahu k domovu a vlasti.²⁶

Projevy vlastenectví v české barokní literatuře se objevovaly zejména ve třech oblastech. Tou první je zaměření barokního člověka na české světce a zemské patrony. Ti se stávali důležitými postavami především v legendách, kázáních či duchovních písních a byli spojeni se slavnou českou historií, která se díky nim připomínala. Druhou oblastí je boj za uchování českého jazyka a vznik obranných jazykových děl – například dílo Bohuslava Balbína *Obrana jazyka slovanského, zvláště pak českého*. Tato díla měla kromě obranného charakteru většinou také v úmyslu posilovat národní sebevědomí a vyzdvihovat český národ jako takový. Třetí oblastí, která dokazuje vlastenecké projevy v české barokní literatuře, jsou pasáže, v nichž autoři opěvují krajinu, historii či poutní místa konkrétního území.

²⁵ SVATOŠ, M. Posvátné Čechy – zdroje barokního patriotismu. In: PÁNEK, J. a kol. *Idea českého státu v proměnách staletí: fakta, úvahy, souvislosti*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Str. 108.

²⁶ SVATOŠ, M. Posvátné Čechy – zdroje barokního patriotismu. In: PÁNEK, J. a kol. *Idea českého státu v proměnách staletí: fakta, úvahy, souvislosti*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Str. 107.

Nutno ještě dodat, že tyto tři oblasti mezi sebou nemají ostré hranice – obrana jazyka může být historiografickým dílem, které připomíná slavné zemské patrony a oslavuje také české území jako takové. Autoři vlasteneckých děl tedy nepsali pokaždé pouze za jediným záměrem, jejich díla naopak povětšinou plnila hned několik funkcí.

4.1 Uctívání světců

Hrdinou literárních děl je, podobně jako ve středověku, světec. V českých zemích se uctívání světců zrodilo už v 9. století v souvislosti s příchodem věrozvěstů Cyrila a Metoděje. Také pro baroko je velmi typické vyobrazování světců a patronů českých zemí. Tento jev lze pokládat jako projev vlastenectví člověka, který v dobách nejistoty hledá útěchu v náboženském prožitku a nachází ji kromě Boha také u svatých spojených s českou zemí.

Před uvedením do tematiky je vhodné vysvětlit základní pojmy. Světec je člověk, který je církví prohlášený za svatého, v běžné mluvě může být za světce považován také někdo, kdo je v mínění ostatních pokládán za mravně dokonalého či vzorného a obětavého pro druhé. V dřívějších dobách stačila všeobecná úcta k tomu, aby mohl být člověk prohlášen za svatého, později však tato pravomoc připadla papeži, který prohlašuje svatost v kanonizačním procesu (svatořečení). Za patrona se míní osoba, která působí jako ochránce druhých, majetku nebo země – drží tzv. patronát. V této části své práce se zaměřím převážně na světce a patrony českých zemí.

Obrazy českých světců pro vlastence plnily podobný účel jako samotný obraz Boha – zosobňovaly duchovní pomoc a podporu. Barokní katolická zbožnost se zakládala z nemalé části na smyslovém vnímání, pro věřící byla důležitá možnost spatřit objekt uctívání na vlastní oči nebo se ho dokonce hmatatelně dotknout. Pro tyto účely existovaly sochy a obrazy s posvátnými náměty, o kterých se věřilo, že mají zázračné působení. Udržoval se tím

doslova fyzický kontakt s posvátnem.²⁷ Například na Chlumku u Zelené hory zanechal dle legendy svatý Vojtěch otisk svého těla jako symbol klidného spánku a odpočinku.²⁸ Otisk světcova těla či něčeho, co s ním jakkoli souviselo (např. kopyto koně), jako jev, který poukazoval na světcovu stálou přítomnost, nebyl neobvyklý.

Pravděpodobně to, že tito světcí prokazatelně existovali, je pro barokního vlastence a křesťana důvodem, proč se k nim obracel spíše než k těžce uchopitelné představě Boha (chápané ve třech osobách Boha Otce, Syna a Duchu svatého). Dalším důvodem mohla být právě jejich česká zakotvenost. Čeští zemští patroni měli stejně jako čeští vlastenci osobní vztah ke své zemi, a mohli tak lépe porozumět potřebám českého obyvatelstva.

Lidé se ke světcům obraceli a vzhlíželi k nim jako k ideálu chování, při čemž doufali, že jim svým příkladným životem přiblíží cestu k věčnému posmrtnému životu. Svatí byli vnímáni jako jakýsi most mezi lidmi a Bohem, u kterého se za modlicího přimluví. Jejich exemplární životy znázorňovaly takové křesťanské ctnosti, kterých prostí lidé toužili dosáhnout. V jiných případech u světců lidé hledali podporu v určitých záležitostech jako pomoci při léčení chorob, výkonu povolání nebo při nejrůznějších nebezpečích.

Světská zbožnost přispěla v dané době ke vzniku barokních kultů, které odrážely dvě vlastnosti církve – na jedné straně její universalismus, na straně druhé lokální zakotvení na specifickém území. Kultem se rozumí jakási oddanost a velebení určitého hnutí, díla, cíle či osoby – v tomto případě tedy šlo o osoby, které se významně podílely na expanzi křesťanské víry. Kromě univerzálních kultů rozšířených po celém katolickém světě (Ježíš Kristus,

²⁷ MIKULEC, Jiří. *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-3698-3. Str. 32.

²⁸ SVATOŠ, M. Posvátné Čechy – zdroje barokního patriotismu. In: PÁNEK, J. a kol. *Idea českého státu v proměnách staletí: fakta, úvahy, souvislosti*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Str. 109.

panna Marie) se tak do popředí dostali také ochránci českých zemí, zemští patroni se vztahem ke konkrétnímu území.²⁹

Vzorem tito světcí však nebyli jen prostému lidu, ale také kazatelům, kteří světce jmenovali ve svých kázáních. V jejich promluvách je často charakteristickým motivem bolest, se kterou světcí umírali, nezdědka velice naturalisticky vyličená a spojená s mučením. Mnohá kázání vycházela z legend, které se dodnes stávají významným zdrojem informací o životě a smrti světců; o skutcích, které vykonávali, a o zázracích, jež se jim přihodily během jejich putování. V baroku se vydávaly i světské legendy ze středověkých rukopisů. Jak již bylo naznačeno v minulé kapitole, o tom, jak moc jsou informace vyčtené z legend autentické, vedou literární historikové diskuze dodnes. Některá díla samotných světců z novodobějších dějin se však dochovala, ty pak lze považovat za hodnověrnější.³⁰

Stejně tak kancionály a samostatné duchovní písně neměly vždy jen modlitební charakter, ale i vlastenecký. Lidé adresovali písně přímo k zemským patronům, prosili je, anebo jim děkovali a vzdávali úctu prostřednictvím zpívaných veršů. Například ve skladbách o sv. Cyrilovi a sv. Metoděvi je zdůrazňováno slovanství, písně o jiných patronech kladou do popředí češství, a tím působí na národní vědomí. Kancionálové písně o zemských patronech bychom mohli rozdělit do dvou kategorií. Tou první jsou epické písně, které pojednávají o životě světce, líčí jeho zázraky a popisují jeho mučednickou smrt. Druhou kategorií jsou pak lyrické nebo lyricko-epické verše, jež podobně jako modlitby promlouvají přímo ke světcí a žádají ho o ochranu nebo jej pouze oslavují.

²⁹ MIKULEC, Jiří. *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-3698-3. Str. 32.

³⁰ FLORENTOVÁ, H. *Křesťanské nebe: poznáváme světce v umění a legendách*. Praha: Artia, 1994. Str. 6.

V padesátých letech 17. století vydal jezuita Albert Chanovský z Dlouhé Vsi spis *Stopa zbožných Čech*, v němž píše snad o všech zázracích, které světcí vykonali v jeho rodném kraji. Podobně i jiný jezuita, Jiří David, popisuje cesty svatého Vintíře na Šumavě a hovoří o tomto světcí jako o někom, kdo ozdobil krajinu ctnostmi.

Pro českou šlechtu, která se po ústupu měšťanstva z politického života stala předním reprezentantem české společnosti, hrál velkou roli princip rodu. Znamky urozenosti mezi předky hledali i významní historiografové, kteří se snažili najít v rodopisných dokumentech šlechtických rodin postavy světecké úcty, aby tím povznesly prestiž národa a společenského statutu. Jedním z takových historiografů byl například Bohuslav Balbín. Právě Balbín využívá zemské patrony jako argument pro národní i jazykové sebevědomí a považuje je za ty, kdo naši zemi i český jazyk posvětili. Český jazyk obecně považoval za jazyk českých patronů či konkrétněji za jazyk svatého Václava.

Kulty světců se tak celkově projeví ve většině tehdejších literárních žánrů. Duchovní literatura propagovala katolictví a nabádala k následování křesťanských ideálů, ať už ve vzoru Jana Nepomuckého, nebo Anežky české, což je pravděpodobně hlavní důvod jejího rozšíření v tak hojně míře. Tento druh literatury tak plnil klíčovou funkci v rámci celé barokní rekatolizace. Duchovní texty pak poukazovaly nejen na barokní religiozitu a náboženské konvence, ale především na projevy vlastenectví v české barokní literatuře i v životě obyčejného barokního člověka. Úcta k světcům českého původu vycházela z potřeby posílit národní sebevědomí, pozdvihnout postavení českých zemí v katolickém světě a oslavit celý národ i zemi.

Rekatolizace, růst národního sebevědomí a vesměs celý zemský patriotismus byly podporovány velkým množstvím postav světců, jejichž duchovní ideály se považovaly za příkladné. Jmenujme ty nejdůležitější: svatý Václav, Vojtěch, Ludmila, Prokop, Cyril a Metoděj, Anežka česká nebo Jan

Nepomucký. V následujících podkapitolách se zaměřím na některé z těchto českých světců a na jejich příkladech se pokusím analyzovat a interpretovat vlastenecké projevy v dílech doby baroka.

4.1.1 Svatý Václav

Základní informace o životě svatého Václava se dozvídáme především ze svatováclavských legend – mezi nejdůležitější patří *První staroslověnská legenda o sv. Václavu* již z poloviny 10. století. Svatý Václav se narodil kolem roku 907 do slavné přemyslovské dynastie a byl synem knížete Vratislava I. a jeho družky Drahomíry. Vychovávala ho jeho babička svatá Ludmila a slovanští kněží, díky čemuž byl Václav neobyčejně vzdělaný. Když bylo Václavovi 13 let, zemřel jeho otec Vratislav a vlády se ujala Drahomíra do doby Václavovy dospělosti. Drahomíra měla rozepře se sveticí Ludmilou a je v legendách líčena jako inspirátorka její vraždy. Jakmile svatý Václav nastoupil na trůn, nechal převést Ludmiliny ostatky do chrámu sv. Jiří v Praze a svou matku poslal do vyhnanství. Obecně je Václav pokládán za dobrého vladaře, oddaného křesťana a ideálního vůdce českých zemí. 28. září byl svatý Václav ve Staré Boleslavi zavražděn svým bratrem Boleslavem a jeho stoupenci.³¹

Postava svatého Václava nebyla chápána jen ve smyslu patrona přemyslovské dynastie, ale stala se obecně symbolem českého vlastenectví. Svatý Václav představoval ochránce Českého království a jeho obyvatel. Takovou nadpozemskou záštitu hledali u svatého Václava i hagiograf Jan Ignác Dlouhoveský nebo jezuitský historik Bohuslav Balbín. Ten ve své *Rozpravě krátké, ale pravdivé* (známé taktéž jako *Obrana jazyka českého*) hovoří o svatém Václavu takto:

³¹ *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*. Zvon, Praha 1990. Str. 53.

„Ty, ó nejmáženější a největší z patronů české země, Václave! (...) Ochrano a posilo našeho národa! Zanikneme-li, v Tobě zanikneme! Od nových obyvatelů bys marně očekával tu úctu, s níž Tě česká země po tolik staletí následuje a miluje. Proto naléhavě opakujeme: Nedej zahynouti nám i budoucím!“³²

Také anonymní autor významného barokního vlasteneckého díla *Země dobrá, to jest země česká* ze všech světců nejvíce oslavuje až legendární formou právě svatého Václava a líčí zázraky s ním spojené. Zároveň je postaven do silného kontrastu s jeho bratrem Boleslavem a matkou Drahomírou. Autor se v knize zabývá životem svatého Václava od chvíle, co slavnostně nastoupil na český trůn (kolem roku 924).

„...ten svatý a bohumilý kníže jak spálené a k tomu i nové kostely stavěl, zavřené zotvíral, duchovenstvo a mistry školní zase shromažďoval a tu víru Kristovu, jakž nejvíce mohl, rozšiřoval...“³³

Stěžejní postavou se stal svatý Václav především v kancionálové tvorbě. Kupříkladu Jiřík Hlohovský ve svých *Písniích katolických k výročním slavnostem* zpočátku alegoricky popisuje narození svatého Václava jako květ vzešlý ze země, který je darem od Boha. Jde o oslavně epický hymnus, který vystihuje všechny podstatné momenty ze světceva života. Píseň se stala v 17. a 18. století velice oblíbenou, což dokazuje i její početné převzetí v jiných kancionálech.³⁴ Důkazem, že je svatý Václav pro české vlastenectví nesmírně důležitou postavou, najdeme v nespočtu dalších kancionálů, kde je Václav jmenován jako král České země, chvály, cti hodný, patron české vlasti. Jedna ukázka za všechny ze *Slavička rájského* z písně *Patrone české vlasti*:

³² BALBÍN, B. a KOPECKÝ, M., ed. *Rozprava krátká, ale pravdivá: obrana*. Brno: Blok, 1997. Str. 157–158.

³³ *Země dobrá, to jest země česká*. Brno: Atlantis, 1998, s. 39.

³⁴ IVÁNEK, J. *Katalog písní o svatých v české barokní literatuře*. Ostrava: Filozofická fakulta a Ústav pro regionální studia Ostravské Univerzity v Ostravě, 2010. Str. 16.

*„Byls zrcadlo štědrosti,
chudým milosrdný,
příklad knížecích ctností,
kníže dobrotivý,
učíš náklonného
Hospodina tvého,
nám svatý Václave.“³⁵*

V návaznosti na obnovený kult českých světců a na popud jezuity Václava Matěje Šteyera založila jeho matka Marie Šteyerová v Praze roku 1669 protireformační nakladatelství pojmenované právě po svatém Václavu. Šlo o nejstarší institucionálně zřízené nakladatelství v českých zemích a neslo název Dědictví svatého Václava (někdy se mu také říká Dědictví svatováclavské). Vydávala se zde především literatura v českém jazyce, překlady legendistické a homiletické literatury, bible, kancionály, katechetické a mravoučné spisy. Hlavním přínosem tohoto nakladatelství pro barokní vlastence se stalo rozšíření tisíce knih v češtině mezi lidové vrstvy.

4.1.2 Svatý Vojtěch

Mezi nejdůležitější představitele zemských patronů patřil bezesporu také svatý Vojtěch, který je silně spojovaný s celkovým vlasteneckým duchem českých zemí v barokním období. Narodil se mezi léty 956 až 997 do slavného rodu Slavníkovců a známe ho zejména jako druhého pražského biskupa. Studoval v Libici nad Cidlinou, načež pokračoval ve studiu na proslulé škole v Magdeburgu. Vystupoval proti pohanství, otrokářství, kněžskému manželství, alkoholismu i dalším jevům, které se neslučovaly s církevní ideologií. Kromě toho je považovaný za autora slavné české duchovní písně *Hospodine, pomiluj ny* a zasloužil se o rozvoj domácí latinské literatury

³⁵ BOŽAN, J. J., MALURA, J., KOSEK P. *Slaviček rájský*. Brno: Host, 1999. Str. 283.

(zároveň však plně podporoval i staroslověnskou tradici). V uměleckých dílech je nejfrekventovaněji vypodobňovaný jako biskup s mitrou, berlou a knihou.

Barokní legendy o svatém Vojtěchu nalezneme především v jednom z nejvýznamnějších hagiografických děl *Vitae Sanctorum* (1696). Již na začátku legendy zvané *Život svatého Vojtěcha, biskupa a mučedníka pražského* je zdůrazněno, odkud svatý Vojtěch pocházel.

„...milostné dítě vyšlo a zrodilo se v české zemi.“

Původ světce je vlastenecky vyzdvižený za účelem podpory českých zemí, které jsou opěvované díky své křesťanské tradici a kultuře. S tou je svatý Vojtěch bezesporu spojen. Jeho původ je také hlavním důvodem, proč byl zvolen biskupem. V legendě se píše, že byl zvolen jednohlasně všema zdviženýma rukama pro svůj domácí a urozený původ. Podobně se o Vojtěchově lásce k vlasti a půdě můžeme dočíst ve *Veleslavné památce svatého Vojtěcha* (1643) Kašpara Petra Drauschovia. V ní se svatému Vojtěchovi předává zemský patronát a veškerá půda, které se svatý Vojtěch dotkl, je prohlášena za svatou – vyzdvihovaný je především jeho pobyt v Zelené Hoře a jak bylo již zmíněno, zanechal zde také svůj otisk v kameni. Právě svatovojtěšské legendy pojednávající o vztahu světce k jeho rodné české zemi jsou zřetelným příkladem projevů vlastenectví v české barokní literatuře.

Podobné projevy ve formě vlasteneckých obrátů a přívlastků najdeme i v kancionálech (písně zmiňují také stručně hlavní motivy vojtěšské legendy a mají oslavně modlitební charakter). Lze uvést například ukázkou ze *Svatoroční muziky* Adama Michny z Otradovic:

„Velikou dnes slavnost máme,
když ctnosti připomínáme
vlastence našeho,
biskupa milého,

*svatého Vojtěcha,
Čechové Čecha.*³⁶

4.1.3 Svatí Cyril a Metoděj

Od počátku sedmnáctého století se mezi české zemské patrony běžně započítávali věrozvěsti svatý Cyril a svatý Metoděj. Ti byli již od čtrnáctého století moravskými patrony. Cyrilometodějské texty jsou dokladem jak slovanské mise na Velké Moravě, tak dvojjazyčnosti na tomto území (koexistence staroslověnštiny a latiny). Legendy ukazují i velkomoravskou kulturu vůbec. Jsou vnímáni jako zakladatelé křesťanství na českém území.

Začteme-li se do českých barokních kancionálů, můžeme si povšimnout, že většina duchovních písní o Cyrilovi a Metodějovi začíná verši podobného ražení. Ve *Svatoroční muzice* Adama Michny z Otradovic, v *Kancionálu českém* Matěje Václava Šteyera, ve *Slavičku Rájském* Jana Josefa Božana i dalších kancionálech obsahují vybrané písně o Cyrilovi a Metodějovi podobné úvodní oslavné verše:

*„Svatý Crho a Strachoto,
naši patronové,
svatých biskupů ozdobo,
naší zástupcové,
orodujte, orodujte,
za nás, svatí otcové.“*

V silně vlasteneckém díle *Země dobrá, to jest země česká* autor už v předmluvě oslavuje nejvznešenější knížata nebeská a mocné ochránce zemí českých, mezi nimiž jsou i Cyril s Metodějem. Celou šestou kapitolu věnoval vyprávění o tom, jak byl český kníže Bořivoj přiveden ke křesťanské víře (podle barokní legendy přijal první křesťanský kníže Bořivoj s manželkou

³⁶ TICHÁ, Zdeňka. *Adam Václav Michna z Otradovic*. Praha: Melantrich, 1976.

Ludmilou křest od Metoděje). Autor věrozvěstům projevuje vděk a chválí jejich moudrost a církevní oddanost.

„...vy jste otcové slavní, svatý Crho a Strachoto, neb jste vy národům slovanských zemí zvěstovali přesvatá slova pravé Kristovy víry a Bogoreusa, krále Bulgárského, též i Svatopluka, krále moravského, s jejich lidem k víře Kristové jste přivedli.“³⁷

4.1.4 Svatý Prokop

O svatém Prokopovi víme, že se narodil kolem roku 975³⁸ (ačkoli o přesném datu jeho narození se dodnes vedou diskuze) ve vsi Chotouň nedaleko Českého Brodu. Od mala byl rodiči veden ke křesťanskému životu, byl velice pokorný, skromný a vedl řádný a asketický život, studoval ve slovanské škole na Vyšehradě, aby se mohl později stát knězem. Nejznámější je nejspíš díky tomu, že se podílel na založení Sázavského kláštera a stal se jeho prvním opatem. Ostatky svatého Prokopa bychom však v prostorách Sázavského kláštera hledali marně, neboť byly již 28. května 1588 přeneseny do kapitulního kostela Všech svatých na Pražském hradě. Kromě toho, že je českým zemským patronem, se považuje i za patrona horníků a rolníků. Ve středověku byl zobrazován spíše jako řeholník v mnišském oděvu, zatímco v barokní době také jako opat v pontifikáliích s berlou a mitrou.

Svatoprokopský kult se v barokní literatuře rozšiřoval díky dílům, jako jsou Hájkova *Kronika česká*, Beckovského *Poselkyně*, dvoudílný hagiografický soubor *Vitae Sanctorum* (Životy slavných) nebo *Sláva svatoprokopská* Bedřicha Bridela. Vedle těchto děl se úcta ke svatému Prokopovi projevovala i v kázáních. Například takový kněz Augustin Jan Václav Soukup srovnával světce s drahou rostlinou či předmětem, v roce 1713 v promluvě nazvané *Virtus magnetica* přirovnal svatého Prokopa k magnetu:

³⁷ *Země dobrá, to jest země česká*. Brno: Atlantis, 1998. Str. 9.

³⁸ ATTWATER, Donald. *Slovník svatých*. Vimperk: Papyrus, 1993. Str. 325.

„Vzáctný jest diamant, jasný jest karbunkl, drahý jest smaragd, pěkný rubín, krásný jest ametyst, příjemný jest topas, ale k mému dnes předsevzetí mnohem vzáctnější, mnohem jasnější, mnohem dražší, mnohem pěknější a krásnější, mnohem příjemnější a mnohem mocnější v ctnostech a oučinkách jest magnet. A ten, ten já dnes mezi horami sázavskými šťastně nalezený a mocnosti jeho v mocnostech a bytnostech dnešního velikého Království našeho českého zástupce, velikého Země českého divotvorce, našeho milého krajana a vlastence, kraje tohoto Kouřimského d'abločistce a d'ablotepce svatého otce Prokopa vyobrazené a vypodobněné láskám vašim představím a za obzvláštní dar a klenot obětovati budu.“³⁹

Na této ukázce ze Soukupova kázání můžeme zpozorovat, že autor nejen květnatě vychvaluje svatého Prokopa, ale také rozličné kameny. I v dalších částech kázání se pak můžeme dočíst, jak autor vlastenecky oslavuje „veleslavné Království české“ a hovoří o rozličných kovech, které se v něm v hojně míře nacházejí (zlato, stříbro, mosaz, měď, cín aj.) a vychvaluje i hory, kde se tyto kovy nachází.

Hledáme-li projevy vlastenectví v barokní literatuře o svatém Prokopovi, nemusíme se tedy zaměřovat jen na světcovu osobu. Pavel Ildephonsus Votava ve vydaných písničkách o svatém Prokopovi s poněkud delším titulem *Slaviček svatoprokopský neb nábožné, jak v nově složené, tak odjinud, s pilností skládané, dobře napravené a spořádané písně o svatém Prokopu, kláštera sázavského prvním opatu a českém patronu* (1720), chválí a pozdravuje českého krajana svatého Prokopa, zároveň však vychvaluje českou vlast jako takovou před ostatními národy. To lze vyzpozorovat například ve čtvrté písni, kde se píše:

*„Pojďte, všichni národové,
do naší vlasti české,*

³⁹ SLÁDEK, Miloš, ed. *Svět je podvodný verbíř*. Praha: Argo, 2005. Str. 199.

*spatřte v ní divadlo nové,
vizte dary nebeské;
nejen zlato, nejen perly,
nejen drahé kamení,
nejenom biskupské berly
uzříte v jejím jmění.*⁴⁰

4.1.5 Svatý Jan Nepomucký

Jan Nepomucký, nazývaný také jako Jan z Pomuku, je případem takového kultu, který se ujal nejen v českých zemích, ale překvapivě rychle překročil i hranice domácího prostředí. Jako prvomučedník zpovědního tajemství se stal jedním z nejoblíbenějších světců katolické církve a jeho kult se šířil po celém světě.⁴¹ O jeho životě víme, že se narodil kolem roku 1345. Působil jako veřejný notář v Praze, studoval církevní právo v Padově, byl také generálním vikářem pražského arcibiskupa. Zemřel 20. března 1393 během mučení a jeho tělo bylo svrženo z Karlova mostu do Vltavy.

Mezi nejvýznamnější vlastenecká kázání spjatá s osobou Jana Nepomuckého patří ta od Kryštofa Hubatia, který o světcovi hovoří jako o kazateli prorockém, utopeném pro svatě zamlčení v Moldavě, ale i po smrti neporušeným jazykem mluvícím. Tato kázání se stala inspirací pro další nepomucenská kázání následujících desetiletí. Autor představuje Jana Nepomuckého jako mistrného kazatele, kterého by měli Češi následovat v jeho skutcích:

„Káže Jan Nepomucký pravdu boží dle vnuknutí Ducha svatého, káže bez okolečné krásomluvnosti, ne k lahození lidu, ne frašky a pohádky k smíchu a

⁴⁰ IVÁNEK, J. *Katalog písní o svatých v české barokní literatuře*. Ostrava: Filozofická fakulta a Ústav pro regionální studia Ostravské Univerzity v Ostravě, 2010. Str. 52.

⁴¹ MIKULEC, J. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. Str. 48.

zalechtání uších, ale káže k ranění srdce, k polepšení života a k nenávisti hříchu a nepravosti, tak vyvádí vodu z tvrdé skály, která z příkladu následování postačuje pro celou Prahu. ⁴²

Jsou mu věnovány například modlitby, písně i další texty v dílech Jiřího Bartholda. V kancionálové tvorbě můžeme hojně nalézt doklady písní, v nichž se hříšník modlí k Janovi a prosí jej, aby se za něj přimluvil u Boha:

*„Lásku k starosti k tobě mám,
outočiště beru,
svatý JENE Nepomucký,
odvrať všechnu hanbu,
duchovní i světskou,
spomoz moci Božskou,
od Boha ti danou.* ⁴³

Nemalý význam pro rozšíření kultu Jana Nepomuckého mělo několik literárních děl od vlasteneckých intelektuálů. V šedesátých a sedmdesátých letech sedmnáctého století o něm vyšly životopisy od Jana Ignáce Dlouhoveského a hlavně Bohuslava Balbína. Bohuslav Balbín v legendě o Janu Nepomuckém mluví o zázračně narozeném dítěti, ochránci cti, výborném ministrantovi, vzorném křesťanském studentovi, příkladném kazateli, vzoru všech řečníků, uznávaném právníkovi, mudrcovi, mariánském ctiteli, poutníkovi i prorokovi. Stal se vyjádřením českého patriotismu i ochráncem, který svým osudem spojoval všechny zemské patrony.

V legendě Jiřího Plachého *Fama posthuma Joannis Nepomuceni* můžeme nalézt projev barokního vlastenectví ve smyslu konstatování Zelené Hory u Nepomuku jako Nepomukovy vlasti, jenž je také v závěrečných pasážích zvýrazněný. Podle této legendy se svatý Jan Nepomucký navrátil z Říma

⁴² SLÁDEK, M., ed. *Svět je podvodný verbíř*. Praha: Argo, 2005. Str. 284.

⁴³ BOŽAN, J. J., MALURA, J., KOSEK P. *Slaviček rájský*. Brno: Host, 1999. Str. 256.

do Čech a díky jeho modlitbě ustalo tříleté sucho – na počest zázračného deště nazvali obyvatelé Nepomuku místní zámek Zelenou Horou.⁴⁴

V historiografickém díle *Země dobrá, to jest země česká* se zase můžeme dočíst o tom, jak Jan Nepomucký roku 1383 naposledy kázal v kostele sv. Víta, předpověděl vlastní smrt a zkázu svaté církve v českých zemích.⁴⁵

Kult svatého Jana Nepomuckého kladl výrazně důraz na rétorické umění, čímž odrážel i měnící se vnímání jazyka jako prostředku komunikace a dával impulz ke chvále a obraně českého jazyka. Kromě Balbínovy *Obrany* můžeme jmenovat kázání Ondřeje Františka de Waldta ze sbírky nepomucenských promluv *Conciones de s. Joanne Nepomuceno*.⁴⁶ Autor již v předmluvě vysvětluje důvody, které jej vedly ke vzniku tohoto díla. Uvádí, že „*kanonizací svatého Jana byl též svrchovaně poctěn český národ a české království, a tudíž je nutné, aby světec byl oslaven spisy a panegyrickými řečmi svých krajanů, domácích českých lidí, aby se snad v tom k vlastní hanbě nedali předstihnouti od cizinců.*“⁴⁷ Ondřej František de Waldt sice nepsal česky, nýbrž latinsky, ale celá kniha se nese v jakémisi českém duchu. Autorovo vlastenectví v nepomucenských promluvách se vyznačuje také tím, že v knize nalezneme české písně jako tematické formule, popřípadě přímo vkládá do latinského textu česká slova. Zároveň považuje svatého Jana Nepomuckého za nejslavnějšího Kristova mučedníka, který dodává nesmírnou slávu a čest českému jazyku.

⁴⁴ HORÁKOVÁ, M. *Ke genezi obrazu Jana Nepomuckého v české barokní homiletice* [online]. [cit. 5. 3. 2016]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/104932/V_BohemicaLitteraria_01-1998-1_6.pdf.

⁴⁵ *Země dobrá, to jest země česká*. Brno: Atlantis, 1998. Str. 133.

⁴⁶ SLÁDEK, M., ed. *Svět je podvodný verbíř*. Praha: Argo, 2005. Str. 261.

⁴⁷ VAŠICA, J. *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938. Str. 227.

4.2 Barokní čeština

Ve vývoji českého vlastenectví měl národní jazyk zásadně rozhodující význam. Na rozdíl od doby husitské je barokní vlastenectví poutané na český jazyk výsadou uzavřené skupiny intelektuálů a je charakteristické jakýmsi bédováním nad jazykem, vlastí a národem.⁴⁸

Třicetiletá válka neměla negativní dopad jen na českou politiku a ekonomiku, nýbrž i na jazykově českou kulturu. Nejdůležitější vliv na spisovnou češtinu měla pravděpodobně ztráta vzdělaneckého publika. Česká národní kultura, jež byla upoutána jen na český jazyk, se dostala do krize. Český jazyk byl zbaven „státní ochrany“ a v domácím prostředí se funkce češtiny redukovala. Postupně vymizela z oblasti vědy, administrativy i literatury pro náročnější publikum. Přesto však nevymizela úplně.

Pro katolickou církev bylo respektování jazykových poměrů v jednotlivých oblastech Českého království nutností, neboť jen tak se mohla reálně přiblížit k prostým věřícím. Bohoslužby byly vedeny především v latině, nicméně pro kázání, zpovědi a další úkony, podobně jako pro všední život v obci, byli příslušníci farního kléru nuceni znát rodný jazyk svých farníků. O to se církev starala a vedla duchovenstvo k aktivní znalosti obou řečí.⁴⁹ U jazykově smíšeného obyvatelstva se dvojjazyčnost zachovávala také například v knihách účtů či matrikách.

4.2.1 Chvály a obrany českého jazyka

Čeští barokní vlastenci nebyli lhostejní k osudu českého jazyka. Barokní kazatelé se kromě obsahové stránky kázání zamýšleli také nad jazykovou

⁴⁸ VÁLKA, J. *Problém baroka jako kulturní a historické epochy* [online]. [cit. 20. 2. 2016]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/120220/SpisyFF_141-1968-1_4.pdf.

⁴⁹ MIKULEC, J. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. Str. 82.

stránkou a byli si vědomi svých povinností k řeči nejen v její správnosti, ale také v její kráse. Kázání zahrnovala obrazná pojmenování a dlouhá květnatá souvětí, která vzbuzovala básnický dojem.

V baroku se chvály a obrany českého jazyka staly téměř vlastním žánrem, většinou však byly součástí děl, která sloužila také pro jiné účely. Chvály a obrany českého jazyka jsou charakteristické svým smyslem pro nutnost národního jazyka ve veřejném životě a povědomím o slávě češtiny během jejího vývoje a historie. Autoři obranných děl se snažili češtinu rozšiřovat, chránit ji před germanizací (u mnohých z nich je patrný odpor k Němcům) a poukazovat na její krásu a rozmanitost.

Už první skupina misionářů v čele s Václavem Šturmem a Baltazarem Hostounským se snažila o to, aby se český jazyk uplatnil kromě kázání také ve školním vyučování, v divadelních dramatech nebo ve výcviku řádového dorostu.⁵⁰ Vznikaly příruční mluvnice češtiny, příkladem může být první hornolužická mluvnice jezuita Xavera Jakuba Ticina *Principia linguae vendicae* (1679), v níž vylíčil zásady českého pravopisu, nebo *Lima linguae Bohemicae, to jest: Brus jazyka českého neb spis o poopravení a naostření řeči české* (1667) Jiřího Konstance.

Václav Jandit, autor díla *Grammatica* (1704), se jako další obrátil k českým světcům, konkrétně ke svatému Metodějovi, a spojuje jej hlavně s tím, jak vyzdvihl slávu slovanského písemnictví do takové míry, že zastínilo písemnictví latinské. Celé jeho dílo vyzní jako stručná obrana jazyka českého, neboť zde staví český jazyk na úroveň jazyka československého.⁵¹ Jandit také považoval češtinu za velmi prospěšnou při učení jiných cizích jazyků. Podobnými myšlenkami se zabýval také Bohuslav Balbín.

⁵⁰ VAŠICA, J. *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938. Str. 177.

⁵¹ Tamtéž. Str. 178.

K barokní češtině se vyjadřuje Bohuslav Balbín ve své *Rozpravě krátké, ale pravdivé*. Tento text byl vydán až po Balbínově smrti, přesněji v roce 1775 Františkem Martinem Pelclem, kterého dílo zaujalo svým vlasteneckým přesvědčením a emocionální hloubkou. Balbín zde shledává úpadek českého jazyka, a to především z důvodu germanizační politiky, případně kvůli působení některých duchovních představitelů.⁵² Hned druhá kapitola nese nadpis: *„Hlavní příčinou nastalých nebo nastávajících změn starého jazyka jest nerozvážené přijímání cizinců a přistěhovalců do vlasti a skromnost a trpělivost českého národa.“*⁵³ V této kapitole vesměs kritizuje, že vše domácí je pro Čechy opovržením hodným či sprostým, dokonce i vlastní jazyk. Mlčenlivá rezignace českého národa proti útisku vzněcovala Balbína více než nedostatek vědomí národní příslušnosti. Tušil, že mravní lhostejnost může být největším nebezpečím národa. Brojí proti domácím lidem, kteří nemají vlastenecké cítění a vše domácí jim „zapáchá“, a proti jejich neschopnosti bránit vlastní kulturu. Je u něj také patrná nevole k cizincům, především k tomu, jak někteří cizinci útočí na Čechy a český jazyk. Podle Balbína by měla čeština vzkvétat a rozšiřovat se. Nejvíce kriticky se staví k Němcům, kteří se podle něj nedokáží podřídit jiné vlasti či osvojit si jiný cizí jazyk. Doslova mluví o tom, že sotva mezi stovkou Němců najdeme některého, který by uměl dokonale odlišnou řeč od své mateřštiny.

Balbín předkládá hned několik argumentů, proč je důležité starat se o svou vlast a národní jazyk. Mezi ty nejsilnější patří ten, že slovanský jazyk byl prvotním jazykem vzniklým při prvním matení jazyků z Boží vůle a jen málokterý jiný jazyk je tak rozsáhlým co do počtu obyvatelstva i územní rozšířenosti. Dále v šestnácté kapitole píše, že *„změna jazyka je v každém státě čin plný nebezpečnosti a zvláště v Čechách se projevuje jako*

⁵² BALBÍN, B. a KOPECKÝ, M., ed. *Rozprava krátká, ale pravdivá: obrana*. Brno: Blok, 1997. Str. 10.

⁵³ Tamtéž. Str. 14.

nespravedlnost“⁵⁴. V této části Bohuslav Balbín tvrdí, že rozštěpený národ neprospívá ani sobě, ani nikomu jinému. Pokud je rozkol v národě, nezmůže s tím nic ani samotný vladař. Kvůli těmto a podobným myšlenkám, které útočily na vládu, jež omezovala práva vysoce kulturního národa a jeho zušlechtěného jazyka se silnou tradicí, byla Balbínova *Rozprava krátká, ale pravdivá* ve své době zakázána. Avšak její přínos a důkaz projevů vlasteneckosti v barokní literatuře tento fakt nijak nezpochybňuje.

Národní a vlastenecký cit Bohuslava Balbína byl při jeho hodnocení historických událostí tak rozhodující, že měl v jeho dílech větší váhu než kritéria náboženská a protireformační. Samotnou lásku k vlasti považoval Balbín za skutečný cit, nikoliv jen nějakou vášeň. Tato vlastenecká láska je u něj nadřazena všem ostatním druhům lásky, jako jsou láska manželská, příbuzenská či láska a oddanost k panovníkovi. Neznamenal pro něj lásku k zemi, ale i k jejím obyvatelům. V jeho pojetí se stala vlast symbolem pro celý národ. Dokonce u něj nalezneme pasáže, které praví, že kdo proti vlasti bojuje, činí hůře, než kdyby zavraždil vlastní matku.⁵⁵ Takové pojetí zduchovnělé vlasti již mnohonásobně převyšuje konkrétní pojem vlasti ve smyslu kraje, kde se člověk narodil. Tím se Balbín odcizil jezuitskému pojetí barokního vlastence, jež vidělo nejvyšší hodnoty vlastence v jeho katolictví. Ocitnul se v konfliktu s ideologií svého řádu. Psal-li Balbín pouze historiografická díla, nasetkával se tedy s takovým odporem, jako když promluví jeho vlastenecké cítění. Setkal se například s problémy při tisku spisu *Epitome historica rerum Bohemicarum (Výtah z českých dějin)*, kde se snažil dokázat, že Čechy jsou volební monarchií, čímž popíral nárok Habsburků na český trůn. K tomu mu bylo zakázáno učit mládež a na nějakou dobu byl ve vyhnanství v Klatovech.

⁵⁴ BALBÍN, B. a KOPECKÝ, M., ed. *Rozprava krátká, ale pravdivá: obrana*. Brno: Blok, 1997. Str. 111.

⁵⁵ KUTNAR, F. *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*. Praha: Karolinum, 2003. Str. 35.

Vrátíme-li se ještě na okamžik k tematice světců, konkrétněji k Ondřeji Františku de Waldtovi, nalezneme i v jeho nepomucenských promluvách *Conciones de s. Joanne Nepomuceno* a *Chvále jazyka českého* obranu českého jazyka i řeči. Kromě toho, že je podle něj český jazyk slavný pro své svaté patrony, je jazyk dílem samotného Boha, a tudíž člověk jako tvor Boží nesmí mít v nenávisti dílo Boží, jakým je i česká řeč.⁵⁶

Ondřej František de Waldt staví obranu českého jazyka na tom, že jím byl Bůh po mnohá léta oslavován a také byl rodnou mluvou tolika světců, kteří jím byli mimo jiné posvěceni. Například podle něj není nikdo pravým ctitelem svatého Jana Nepomuckého, jestliže nemá úctu k jazyku, kterým hovořil. Vyslovuje nechápavost vůči lidem, kteří češtinou pohrdají nebo ji vnímají jako příliš obtížnou – podle Waldta se má spíše žasnout nad tím, jak je čeština rozmanitá a jak velebí Boží moudrost a moc. K tomu dodává podobně jako Jandit, že čeština neodmítá jiné jazyky, ani jimi nepohrdá, protože se Češi dokážou díky vnímavému a pružnému jazyku snáze učit jiné jazyky a lépe je i vyslovovat.⁵⁷ Autor oslavuje český jazyk i podle toho, jak se vyvíjel a z čeho se zrodil, tedy z jazyka slovanského, jinak řečeným *Slavonia* – to má být etymologicky spřízněno s českým slovem „sláva“, což značí, jak je český jazyk slavný. Vzrušený tón, kterým Ondřej František de Waldt sepsal toto dílo, dokazuje opravdu silné vlastenecké cítění, které v barokní době panovalo.

Zůstaneme-li u homiletické literatury, která nadšeně vychvalovala český jazyk, zajisté nás může upoutat i vlastenectví slezského kazatele Daniela Nitsche. Ten využívá v *Berle královské* téměř jakékoli příležitosti, aby projevil své češství. K dokladovému materiálu vzatého z Bible přidává doklady z českého prostředí a vedle cizojazyčných výrazů uvádí i výrazy české

⁵⁶ VAŠICA, J. *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938. Str. 228.

⁵⁷ Tamtéž. Str. 229.

se snahou počestit vžitý cizí termín. „*Němci říkávají štylle musik, Vlaši říkávají piano, adagio, my Češi říkáváme polehoučku, potichu.*“⁵⁸

Nutno ještě dodat, že Nitschův spis byl vydán devět let po Beckovského *Poselkyni starých příběhův českých* (1700), která je taktéž velmi vlasteneckým dílem určeným pro prostý lid, a současně na konci sedmnáctého století vychází několik dalších chvalořečí češtiny, které reagují na úpadek českého jazyka. Beckovskému šlo o to, aby český lid znal své dějiny, svou vlast, a aby nebyl ve své vlasti cizincem ani věcně, ani myšlenkově. V jeho *Poselkyni starých příběhův českých* je patrná touha po zvelebení českého jazyka.

Ve své době tedy nebyl Nitschův chvalo zpěv zcela výjimečný, od ostatních se ale lišil svým citlivým, obdivným a kultivovaným vztahem k jazyku. Nitschovo specifikum totiž nevyhází jen z vlasteneckého horlení a chvály české řeči, skrývá se především v jeho práci s mateřštinou – mistrně užívá příměry, metafory, synonyma a podobenství, která jsou součástí jeho patetického stylu a vedou mnohé badatele k domněnce, že jeho kázání byla určena především vzdělanému publiku.⁵⁹

Gramatikář Václav Jan Rosa hodnotil českou řeč podobně jako Daniel Nitsch – v představě barokního vlastenectví byla řeč jedním ze základních darů, jimiž Bůh ozdobil lidskou přirozenost, a k tomu přispívá rozum k obdivu Boží moudrosti. Václav Jan Rosa jmenoval hlavní jazykové vlastnosti a přednosti české řeči: jsou jimi její krása a jadrnost, snadná výslovnost, schopnost učit se jiným jazykům, obratnost a přirozenost v označení jevů, hojnost jmen a sloves, možnost básnické skladby v přízvučném i časoměrném rytmu, rozšíření české řeči, užitečnost apod.⁶⁰ Tím vším chtěl dokázat rovnocennost české řeči s ostatními jazyky.

⁵⁸ KOPECKÝ, M. *Starí slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970. Str. 54.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ KUTNAR, F. *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*. Praha: Karolinum, 2003. Str. 31.

Mezi gramatikáře patřil také Václav Matěj Šteyer, jenž ve svém díle nazvaném *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* (známé díky své formě dialogu učitele a žáka především zkráceně jako *Žáček*) vytyčil pravidla češtiny odvozená hlavně z Bible kralické. Toto dílo vydal v roce 1668 a chtěl zde navázat na jazykovou kontinuitu s předchozí humanistickou epochou.⁶¹ Kromě toho se podílel také na několika překladech, z nichž nejdůležitější je pravděpodobně Nový zákon Svatováclavské bible. Obecně lze říci, že překladatelské činnosti barokních autorů jsou také jakýmsi bojem o zachování i rozšiřování českého jazyka.

Za zmínku zde stojí ještě dílo Jana Amose Komenského, které se ovšem kompletní nedochovalo. Jedná se o *Poklad jazyka českého*, který začal Komenský psát již v roce 1612 a sbíral k němu materiály dalších čtyřiačtyřicet let. Měl to být česko-latinský slovník se srovnávací gramatikou, přehledem frazeologie i přísloví, ale shořel v roce 1656 při požáru a plenění Lešna ještě před tiskem.

Ke třístému výročí smrti Jana Amose Komenského vyšel výbor z jeho projevů a výzev k národu a vlasti nesoucí název *Ad Bohemiam*. Díky tomuto výboru je Komenského vlastenectví obsáhleji zaznamenáno. Národ a vlast pro něj nebyly jen abstraktní pojmy, nýbrž reality mravních hodnot, které už od mládí prožíval citově a intenzivně. V ostré kritické výzvě *Ad eruditos gentis meae*, kterou adresoval české inteligenci, jí útočně a ironicky vytýká zanedbání českého písemnictví, především toho naukového. Sebevědomě se hlásí k nutnému celonárodnímu vlasteneckému úkolu. Byl přesvědčen, že se čeština svými vyjadřovacími schopnostmi vyrovná ostatním evropským jazykům a odmítal tak jakýkoliv podceňující postoj k češtině jako jazyku literárnímu.⁶² Myšlenky na národ a vlast (případně vzpomínky, když byl ve vyhnanství)

⁶¹ KOPECKÝ, M. *Slovesnost českého baroka*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. Str. 23.

⁶² KOMENSKÝ, Jan Amos, ŠKARKA, Antonín, ed. *Ad Bohemiam*. Praha: Academia, 1970. Str. 69.

Komenského neopouštěly po celý jeho život. V *Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské* věří, že se odkazu Jednoty ujme český a moravský lid:

„Na tebe, národe český a moravský, vlasti milá, zapomenouti také nemohu při svém již dokonalém s tebou se loučení. Nýbrž k tobě se nejpředněji obracejíc, tebe pokládů svých, kteréž mi byl svěřil Pán, nápadníkem a dědicem nejpřednějším činím.“⁶³

Na závěr této kapitoly ještě zmiňme obranu českého jazyka i národa ve vlasteneckém díle *Země dobrá, to jest země česká*. Konkrétně o kráse a vznešenosti českého jazyka a řeči pojednává třicátá pátá kapitola, kde anonymní autor kromě obžaloby nevděčných vlastenců, kteří se spojili s jinými národy a přivedli slavný národ a český jazyk k nenávisti, píše také chválu na česká jména:

„...i řeč česká, že od božské štědroty jak zemí, i také královskou korunou jest obdařená, a protož naši milí předkové k oslavení a k ozdobě té korunované řeči dle přirozeného vyslovení jména sobě dávali, jako Vratislav, Václav, Bohuslav, Bohumil, Bohovid, Duchoslav, Dobrovít, Jaroslav, Dobroslav, Veleslav, Přeslav, Dobrohlav, Dobrohost; a více tak slavnými jmény sebe ozdobovali a honosili.“⁶⁴

4.2.2 Brusiči jazyka

Zvláštní podkapitolu související s barokní češtinou tvoří tzv. brusiči jazyka, také nazývaní jako puristé. Barokní purismus se stal obranným reflexem na pocit, že je čeština jako jazyk ohrožená. Puristé s citem k jazyku požadovali, aby se mateřština zachovala ve všech jejích zvláštностech, tedy v tom, co ji odlišovalo od ostatních jazyků, zvláště pak od těch, před jejichž vlivem měla být uchráněna. Jejich cílem bylo z jazyka odstranit všechny prvky,

⁶³ KOMENSKÝ, Jan Amos, ŠKARKA, Antonín, ed. *Ad Bohemiam*. Praha: Academia, 1970. Str. 37.

⁶⁴ *Země dobrá, to jest země česká*. Brno: Atlantis, 1998. Str. 198.

kteří byly přijaty z jiných jazyků. Čeští puristé viděli největší hrozbu zejména v germanizaci.

Purismus je tak vlasteneckým projevem, jenž se snaží prokázat, že český jazyk dokáže vyjadřovat i sofistikované abstraktní myšlení a vyrovná se tím němčině nebo latině.

Všeobecně jsou puristé známí zejména jako jazykovědci, kteří se snažili nahrazovat cizojazyčné lexikální jednotky českými výrazy. Některá slova se uchovala, ale většina z nich upadla v zapomnění. Puristické pozitivní snahy totiž nemohly být zcela uplatněny, pokud nebylo literární praxe, která by nově utvořené termíny uvedla do oběhu. Barokní puristické úsilí tedy nemělo tolik praktický význam, neboť se obrátilo do podoby jen jakýchsi samoučelných novotvarů a jazykových zkomolenin, které se u běžného obyvatelstva nemohly vžít. Literatura určená pro obyčejné lidové vrstvy novotvary nevyužívala a ani je nepotřebovala, proto se puristické snahy objevovaly jen v odborných dílech. Odborná díla se však psala povětšinou latinsky, odrazil se na nich nejvíce úbytek vzdělaného obyvatelstva.

Exemplárním příkladem díla, v němž jsou silně patrné puristické tendence, je již zmíněný *Brus jazyka českého* jezuitského kněze Jiřího Konstance. Obecně dílo charakterizuje jeho podtitul: spis o poopravení a naostření řeči české. Broušení nebo také odstraňování drtin, jak sám autor píše, má vést ke stylisticky elegantnímu textu. Autor jej psal převážně pro lid, který miluje češtinu a snaží se o její zdokonalení. Používání cizích slov mělo být eliminováno na naprosté minimum, rozvíjet se tedy měla hlavně domácí slovní zásoba.

Stejně tak již zmíněný gramatikář Václav Jan Rosa bývá považován za puristu. Jeho *Čechořečnost* (1672) nebyla pouhou mluvnicí, nýbrž obsahovala také puristický slovníček, z něhož čerpali i další autoři. Obecně lze říci, že většina autorů barokních mluvnic měla puristické tendence. Puristický

slovníček nazvaný *Slovář český* (1704) Jana Františka Josefa Ryvola se stal součástí novějšího vydání mluvnice Václava Jandita z roku 1715. Tento slovník nese vystihující podtitul „*slova některá česká jak od Latinářův, tak i od Němcův vypůjčená, zase napravená a v vlastní českou řeč obrácená k užívání milovníkův české řeči*“.⁶⁵ Některá nová slova se ujala, některá ne. Pro představu mezi takovými neologismy můžeme nalézt například:

- Baumeifter = Stawitel
- Brylle = Očnjce
- Hadr = Vtirák
- Krám = Prodárna
- Nos = Cytoň

Jak už bylo psáno, slezský kazatel Daniel Nitsch se v *Berle královské* zaměřoval především na uměleckou stránku české literatury a již svým přístupem k jazyku dokázal, že vývoj umělecké literatury nejde a ani nesmí jít cestou jazykových deformátorů a puristů. Naopak by měla navázat na vyspělou humanistickou a reformační literaturu předbělohorskou.⁶⁶ Přesto barokní puristické snahy vyústily ještě v purismus obrozenecký.

4.3 Územní patriotismus

Zatím jsme se zaměřili na dvě literární oblasti, ve kterých se nejvíce projevoval barokní patriotismus – zaprvé v dílech oslavujících české zemské patrony a s nimi spojenou slavnou českou historií a zadruhé v dílech vychvalujících český jazyk a s ním spojenou českou kulturu či národ. České barokní vlastenectví se však projevovalo i v oblasti, jež s těmito dvěma úzce

⁶⁵ RYVOLA, J. J. F.: *Slovář český, to jest slova některá česká jak od Latinářův, tak i od Němcův vypůjčená, zase napravená a v vlastní českou řeč obrácená k užívání milovníkův české řeči*. [online]. [cit. 14. 4. 2016]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=Ryvola>.

⁶⁶ KOPECKÝ, M. *Starší slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970. Str. 55.

souvisí, ale je nutné ji také zmínit. Jedná se o oslavu české vlasti ve smyslu jejího území. Mnozí autoři vychvalovali krásu českých zemí, měst, přírody, vyzdvihovali poutní místa nebo vzácná naleziště, jež se nacházela na slavné české půdě.

4.3.1 Kroniky a paměti

Jak vlastně takové územní vlastenectví a chvály konkrétní krajiny vypadaly, můžeme zpozorovat na příkladu, jestliže se znovu vrátíme k publikaci *Země dobrá, to jest země česká*. Autor v ní totiž kromě dějin popisuje konkrétní poutní místa (kláštery, kostely, místa zázraků), ale jednu kapitolu věnuje třeba i stříbrným a zlatým rudám, jež byly v českých zemích nalezeny. Píše se v ní:

„Bylo by mnoho psáti, kterak nejenom zlato a stříbro, nýbrž i zlaté a stříbrné pruty i také ostružiny zlaté nedávných časů nalezeny byly, též jiných kovův, mědi, cejnu, olova i železa dosavad v české zemi se nalézá, pro krátkost vynechávám a vypouštím: že také až dosavad v české zemi na mnohých místech perle ve vodě, zvláště okolo Sušice a Horáždovic, též rozličných barev kamení, jak okolo Turnova i jinde, se nacházejí, známo jest.“⁶⁷

Můžeme si připomenout, že podobnou chválu jsme mohli číst už například ve zmíněných svatoprokopských kázáních. Ještě dál v obdivu územních krás dochází Bohuslav Balbín tentokrát v díle *Krásy a bohatství české země*. Věnuje celé kapitoly tomu, jakou mají české země příznivou polohu, píše o tom, jak je chutná voda v českých řekách, jak vysoké jsou české hory, jaké jsou v českých zemích památné jeskyně, vyzdvihuje sklárny, lázně, léčebné prameny, rybníky a vzácné ryby, krásné květiny rostoucí na českém území, zahrady, chmel, české víno, mimořádné přírodní jevy, typická česká

⁶⁷ *Země dobrá, to jest země česká*. Brno: Atlantis, 1998. Str. 120.

zvířata, hrady, zámky, města... a tento výčet by mohl dlouze pokračovat.⁶⁸ Balbín k tomuto dílu shromažďoval materiály po celý svůj život a ukazuje se v něm jeho humanistická touha po ovládnutí všech vědních disciplín.

V kapitole, kde byla představena historiografická díla, bylo také stručně zmíněno jméno Tomáše Pešiny z Čechorodu v souvislosti s tím, že právě jemu byla jako korespondence dedikována Balbínova *Rozprava krátká, ale pravdivá*. Samotný Tomáš Pešina je ovšem také neopomenutelným vlasteneckým knězem, jenž se ve druhé polovině sedmnáctého století stal po boku Balbína předním mluvčím českého národního vědomí. Pešina toužil vlasti věnovat podobné dílo jako Balbín českým zemím. V jeho historiografickém díle *Prodromus Moravographiae* (1663), překládané stručně jako *Moravopis*, nalezneme zřetelné projevy územního patriotismu. Tomáš Pešina vnímá pojem vlasti hlavně jako místo zrodu, rodný kraj a v nejkonkrétnějším měřítku jako rodnou obec. Pešina nepsal dějiny národa či lidu, ale vlasti jako země, jež je matkou národní slávy. Jeho moravské dějiny se tak nenesou jen v historickém duchu, ale vyzdvihují ty nejslavnější a nejslechetnější činy předků, čímž se jeho vlastenectví stává ryze tendenční.⁶⁹ Využil dějin národa k posilování vlasteneckého citu a dílo je věnované členům konkrétního – moravského – území. V předmluvě také uvedl, že toto dílo vydal česky, protože se nestydí za svou rodnou řeč a zaměřil se na krajany, kteří neznají jinou řeč než češtinu. Díky této pasáži bychom jeho dílo mohli případně zařadit také mezi obrany českého jazyka, byť je zaměřeno jen na území Moravy.

Ve druhé polovině sedmnáctého století stoupl zájem o žánr pamětí konkrétních území, což dokazuje několik lidových kronik, které vyšly tiskem. Patří sem především *Staré paměti kutnohorské* (1675) Jana Kořínka. Autor už v předmluvě píše, stejně jako Tomáš Pešina, že se nestydí za mateřský jazyk, a

⁶⁸ BALBÍN, B. *Krásy a bohatství české země: Výbor z díla Rozmanitosti z historie Království českého*. Praha: Panorama, 1986. Str. 5–8.

⁶⁹ KUTNAR, F. *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*. Praha: Karolinum, 2003. Str. 29.

proto dílo vydal česky, zároveň jím chtěl potěšit kutnohorské občany (tzv. Horníky), kteří by jinému jazyku nerozuměli. Kořínek do národa a vlasti nezapočítává všechno obyvatelstvo českých zemí, ale jen obyvatele, kteří hovoří česky, a obrací se převážně k městské obci a k jejím horníkům. V knize se hojně vyskytují hornická slova, na něž autor upozorňuje a snaží se je vysvětlit méně znalým českým čtenářům (*běhati na píře* znamenalo vozit na kolečkách, *fudrnost* byla ulička v dole, *grády* jako stupně v dolech, slovo *cimrknecht* představovalo řemenné sezení, po němž se havíři spouštěli do dolů apod.). V souvislosti s horníky se Kořínek zaměřuje na kutnohorská stříbrná ložiska a na to, jaké slávě se díky nim Kutná Hora těší. Každá z dvaceti kapitol je pojmenována podle jednoho kutnohorského dolu (Libuše, Mnich, Láska, Stráž, Páv ad.), třebaže se zabývá například pověstí nebo určitou historickou událostí. Při vysvětlení vzniku Kutné Hory se Kořínek obrací k pověsti, konkrétně k věštbě kněžny Libuše, která předpověděla objev kutnohorského stříbra, dále jsou v díle obsaženy počátky a technologie dolování, organizace města, mincování, královská privilegia, vzácné návštěvy či bohatství a moc kutnohorských občanů. Kromě toho se zaměřuje na místní kaple, kostely a samozřejmě kutnohorskou dominantu v podobě chrámu svaté Barbory, patronky horníků.

Kořínkovo vlastenectví spočívá právě v tom, že vyzdvihuje konstruktivní historické počiny, proto při svém bádání čerpal nejen z místních pramenů, kdy se osobně setkával s horníky a zapisoval si jejich vzpomínky, ale také například z Hájkovy kroniky. Zajímavostí na této publikaci je také to, že díky kutnohorskému muzikantovi složil Kořínek báseň podle zpěvu slavíka, který byl v baroku erbovním ptákem, ale také symbolem domácí literární poezie baroka, neboť pronikal do řady titulů (vzpomeňme například na název kancionálu *Slaviček rájský* Jana Josefa Božana). Výsledná báseň měla pak tuto poněkud úsměvnou podobu:

„Kvoror, pipi, tyo, tyo, tyo, tyo, tyo,

tyo, sio, tyo, tyo, tyo, tyo, tyx.

Kució, kució, kucio, kucio, kucio, kucio, kucio.

Zi, zi, zi, zi, zi, zi, zi, zi.“⁷⁰

Jako další pamětní kroniku lze uvést ještě *Kroniku mladoboleslavskou* Jiřího Kezelia Bydžovského, kterou začal sepsovat v roce 1640. Městská kronika začíná etymologií názvu města, jak bylo město založeno a jaká měla privilegia. Autor měl jako městský písař a úředník přístup ke všem zdrojům o historii města a kromě toho, stejně jako Jan Kořínek, informace zpracovával také díky vyprávění pamětníků. Jak píše v předmluvě, tuto kronikářskou práci započal díky svému vlasteneckému cítění k městu, kde úředně sloužil až do doby, než byl nucen odejít do exilu. Celkově se o Mladé Boleslavi vyjadřuje velice pochvalně:

„Pověří zdravé, čerstvé, voda, řeka hojná i rybná pod samé město, Jizera slove, kteráž vodu do města žene, teče, s druhé strany malý potůček z rybníkův pocházející běží. Sumou: v čas pokoje při tom městě zvůle rozkošná i ta procházka veselá bývá.“⁷¹

Mezi další podobně laděné lidové lokální kroniky patří také *Historie Klatovská* (1699) Jan Floriána Hammerschmidta, který je autorem i dějin pražských *Historia Pragensis*, jež ve své době ovšem nebyly vytištěny. Autor ve svých knihách ale už poněkud vlastenecky rezignuje, neboť vyjadřuje bolest a stesk nad zkázou a proměnou bývalých Čech.⁷²

⁷⁰ KOŘÍNEK, J. *Staré paměti kutnohorské*. Praha: Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-453-X. Str. 28.

⁷¹ KEZELIUS BYDŽOVSKÝ, J. a KAMPER, Z, ed. *Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná*. Mladá Boleslav: Nákladem městské rady mladoboleslavské, 1935. Str. 57.

⁷² KUTNAR, F. *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*. Praha: Karolinum, 2003. Str. 40.

4.3.2 Poutní místa

V memoárových textech se barokní literární autoři zabývali poutními místy poměrně často. Duchovní proměna jedince i společnosti se projevovala i na proměnách krajiny – barokní kříže nebo plastiky se stávaly součástí okolí cest, kaplí i zvonící na vrcholcích kopců. Tehdejší náboženské konvence dávaly základ pro vytvoření zázračných míst, kam se lidé chodili modlit nebo zpovídat ze svých hříchů. Věhlas těchto zázračných poutních míst se rozšiřoval svědectvími o zázračných uzdraveních nebo velkolepých slavnostech.⁷³

Díla, která se věnovala barokním poutním místům, se typicky rozdělovala na dvě části. První část obsahovala informace o historii konkrétního poutního místa. Sem patřily údaje týkající se například výstavby kostela nebo kaple, o postavených studnách nebo upravených studánkách atp. Druhá část byla částí „zázračnou“, kde se hovořilo o světcích, které dané místo navštívili, a o zázračných událostech, jež se na onom konkrétním místě odehrály. Nejfrekventovanější z těchto událostí jsou zázračná uzdravení, zázračná úroda, popřípadě tato poutní místa údajně sloužila jako útočiště před různými zlými silami.

Miloš Sládek, který je autorem výboru z české barokní prózy s názvem *Malý svět jest člověk*, ve čtvrté kapitole předkládá některé ukázky z děl barokních autorů, kteří se zabývali právě poutními místy. Uvádí rozsáhlý pamětní zápis o vzniku poutního kostela na Svatém Kopečku u Olomouce, jehož tvůrcem byl olomoucký měšťan a obchodník s vínem Jan Andrášek. Píše o tomto místě s velikým obdivem a vyzdvihuje zejména jeho duchovní atmosféru. Popisuje zázračné zjevení, na jehož základě nechal kostel vystavět:

„A když jsem zticha a pomalu to místo objížděl, zdálo se mi býti podobné tomu, které mně v předešlém zjevení od Matky Boží ukázané bylo. I jezdil jsem

⁷³ SLÁDEK, M. *Malý svět jest člověk*. Praha: H&H, 1995. Str 89.

*po tom kopci dolu i nahoru a pozdvihl srdce mého k Bohu a jeho nejsvětější Matce s horlivým vzdycháním a prosbou, by mně propůjčila poznati, zdali by toto místo k mariánskému jejímu stánku připravené bylo.*⁷⁴

Také Bohuslav Balbín se věnoval českým poutním místům spojeným s mariánským kultem. Sepsal pojednání o moravských Tuřanech, o kladské Vartě nebo o Svaté hoře u Příbrami. Podobnými texty, tentokrát s tématem o léčivé studánce sv. Mikuláše na Vraclavi ze sedmnáctého a osmnáctého století, se zabýval také Václav Vojtěch Čapek. Jako další spisovatele, kteří ve stejném duchu podávali informace o českých poutních místech, jmenujme například Alberta Chanovského, Jiřího Crugeria či Jana Františka Beckovského.

⁷⁴ SLÁDEK, M. *Malý svět jest člověk*. Praha: H&H, 1995. Str 100.

5 Závěr

Hlavním cílem této bakalářské práce bylo zaměřit se na projevy vlastenectví v české barokní literatuře, popsat charakteristické motivy a interpretovat vybrané texty.

V první části práce jsem se zaměřil na samotnou dobu baroka, historické okolnosti a dnešní vědecký pohled na tuto epochu. Dále jsem se pokusil charakterizovat nejčastější barokní žánry a nastínil jsem charakter významných barokních děl, s nimiž jsem během celého studia barokních vlasteneckých projevů pracoval. Analyzoval jsem a interpretoval především texty kancionálového charakteru, historiografická díla s vlasteneckým podtextem, kázání a legendy o českých zemských patronech.

V části zaměřené přímo na barokní vlastenectví jsem nejprve definoval základní terminologii a následně jsem se práci snažil uspořádat podle konkrétních projevů vlastenectví v české barokní literatuře. Došel jsem k závěru, že se tyto projevy objevovaly zejména ve třech oblastech – při uctívání českých světců, při chvále a obraně českého jazyka a při popisech konkrétního území. Tyto tři oblasti mezi sebou nemají ostré hranice, mnohdy jsem narazil na díla, která obsahovala několik vlasteneckých projevů současně.

Díla o známých českých světcích se ne vždy zaměřovala pouze na konkrétního světce, ale obsahovala často i údaje o konkrétních místech, s nimiž měli svatí něco společného. Z těchto děl jsem vybral takové ukázky, které se zabývaly těmi nejznámějšími českými patrony. Dějepisná díla se kromě historie věnovala většinou také chvále nebo oslavě českého jazyka a národa. Díla zaměřená na vyličení konkrétního území měla především podobu kronik nebo pamětí.

Během bádání jsem se snažil interpretovat nejznámější vlastenecká díla a svá tvrzení dokládat citacemi. Vybíral jsem takové citace, které mi připadaly

čtenářsky nejzajímavější či důležité zmínit. Mezi jména vlasteneckých barokních autorů, na které jsem během bádání narazil, patří Bohuslav Balbín, Tomáš Pešina, Jan Kořínek, Václav Jan Rosa, Ondřej František de Waldt, Václav Matěj Šteyer, Daniel Nitsch, Jan František Beckovský, Jiří Konstanc, Václav Jan Rosa, Bedřich Bridel a spousta dalších, i méně známých autorů. Práci jsem vzhledem k vysokému počtu autorů opatřil jmenným rejstříkem.

Osobním přínosem bakalářské práce se pro mě stalo hlubší studium barokní literatury, o které jsem si udělal díky vyhledávání vlasteneckých motivů částečný přehled. Během zpracovávání této práce jsem si také více uvědomil důležitost vlastenectví v životě nejen barokního člověka a přiblížil i to, jakým způsobem hrdí Češi bojovali za svou vlast.

Zdroje

1. ATTWATER, D. *Slovník svatých*. Vimperk: Papyrus, 1993. ISBN 80-901365-7-5.
2. BALBÍN, B. *Krásy a bohatství české země: Výbor z díla Rozmanitosti z historie Království českého*. Praha: Panorama, 1986.
3. BALBÍN, B. *Rozprava krátká, ale pravdivá: obrana*. Brno: Blok, 1997. ISBN 80-7029-108-7.
4. BĚLINA, P. *Dějiny evropské civilizace*. Praha: Paseka, 1995. ISBN 80-7185-011-X.
5. *Bohemia Sancta: Životopisy českých světců a přátel Božích*. Praha: Zvon, 1990. ISBN 80-7113-032-X.
6. BOŽAN, J. J., MALURA, J., KOSEK P. *Slaviček rájský*. Brno: Host, 1999. ISBN 80-7042-528-8.
7. ČERNÝ, V. *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1996. ISBN 80-204-0588-7.
8. FLORENTOVÁ, H. *Křesťanské nebe: poznáváme světce v umění a legendách*. Praha: Artia, 1994.
9. HORÁKOVÁ, M. *Ke genezi obrazu Jana Nepomuckého v české barokní homiletice* [online]. [cit. 5. 3. 2016]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/104932/V_BohemicaLitteraria_01-1998-1_6.pdf.
10. HORÁKOVÁ, M. *Ke vztahům středověké a barokní legendistiky* [online]. [cit. 18. 2. 2016]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/104949/V_BohemicaLitteraria_03-2000-1_5.pdf.
11. IVÁNEK, J. *Katalog písní o svatých v české barokní literatuře*. Ostrava: Filozofická fakulta a Ústav pro regionální studia Ostravské Univerzity v Ostravě, 2010. ISBN 978-80-7368-852-3.
12. MIKULEC, J. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. ISBN 80-7106-422-X.
13. KALISTA, Z. *Bohuslav Balbín*. Praha: Fr. Borový, 1939.
14. KALISTA, Z. *Tvář baroka*. Praha: Vyšehrad, 2014. ISBN 978-80-7429-341-2.

15. KEZELIUS BYDŽOVSKÝ, J. a KAMPER, Z, ed. *Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná*. Mladá Boleslav: Nákladem městské rady mladoboleslavské, 1935.
16. KOMENSKÝ, Jan Amos, ŠKARKA, Antonín, ed. *Ad Bohemiam*. Praha: Academia, 1970.
17. KOPECKÝ, M. *K české barokní homiletice* [online]. [cit. 19. 2. 2016]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/120224/SpisyFF_141-1968-1_8.pdf.
18. KOPECKÝ, M. *Slovesnost českého baroka*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. ISBN 80-210-1598-5.
19. KOPECKÝ, M. *Staří slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970.
20. KOŘÍNEK, J. *Staré paměti kutnohorské*. Praha: Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-453-X.
21. KRATOCHVIL, A. *Oheň baroka*. 1. vyd. v ČSFR. Brno: Cesta, 1990. ISBN 80-85319-05-5.
22. KUTNAR, F. *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-7184-833-6.
23. KUTNAR, F. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha: Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-252-9.
24. MIKULEC, J. *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-3698-3.
25. PALAS, K. *Pololidové básnictví barokní a kancionálová píseň* [online]. [cit. 19. 2. 2016]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/120225/SpisyFF_141-1968-1_9.pdf.
26. Patriotismus. *Scp.cz*. [Online]. [cit. 21. 3. 2016]. <http://www.scp.cz/patriotismus/>.
27. PAVERA, L., VŠETIČKA, F. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. ISBN 80-7182-124-1.

28. PÁNEK, J. a kol. *Idea českého státu v proměnách staletí: fakta, úvahy, souvislosti*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-985-0.
29. PEKAŘ, J. *Bílá hora*. Praha: Vesmír, 1921.
30. RYVOLA, J. J. F. *Slovník český, to jest slova některá česká jak od Latinářův, tak i od Němcův vypůjčená, zase napravená a v vlastní českou řeč obrácená k užívání milovníkův české řeči* [online]. [cit. 14. 4. 2016]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=Ryvola>.
31. SLÁDEK, M. *Malý svět jest člověk*. Praha: H&H, 1995. ISBN 80-85787-84-9.
32. SLÁDEK, M. *Svět je podvodný verbíř*. Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-709-9.
33. ŠKARKA, A. *Básnická legenda v literatuře českého středověku*. Praha: Československá akademie věd, 1959.
34. ŠMILAUER, V. *Výklady slov*. Barok, baroko. Naše řeč, roč. 22. 1938. Č. 9.
35. TICHÁ, Z. *Adam Václav Michna z Otradovic*. Praha: Melantrich, 1976.
36. VAŠICA, J. *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938.
37. VÁLKA, J. *Problém baroka jako kulturní a historické epochy* [online]. [cit. 20. 2. 2016]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/120220/SpisyFF_141-1968-1_4.pdf.
38. *Země dobrá, to jest země česká*. Brno: Atlantis, 1998. ISBN 80-7108-200-7.

Jmenný rejstřík

Balbín Bohuslav, 21, 28, 29, 37, 41, 49
Barthold Jiří, 37
Beckovský Jan František, 22, 44, 54
Bilovský Bohumír Hynek, 19
Bitnar Vilém, 13
Božan Jan Josef, 20
Bridel Bedřich, 13, 20
Crugerius Jiří, 54
Čapek Václav Vojtěch, 54
Černý Václav, 12
David Jiří, 28
Dlouhoveský Jan Ignác, 29, 37
Drauschovius Kašpar Petr, 32
Hammerschmidt Jan Florián, 52
Hlohovský Jiřík, 20, 30
Hostounský Baltazar, 40
Hubatius Kryštof, 36
Chanovský Albert, 18, 28, 54
Jandit Václav, 40, 48
Kadlinský Felix, 20
Kalista Zdeněk, 13, 21
Kezelius Bydžovský Jiří, 52
Komenský Jan Amos, 12, 15, 45
Konstanc Jiří, 40, 47
Kopecký Milan, 13
Kořínek Jan, 22, 50
Michna z Otradovic Adam, 20, 32
Nathanson Stephen, 23
Nitsch Daniel, 17, 43, 48
Pekař Josef, 12, 13
Pelcl František Martin, 41
Pešina z Čechorodu Tomáš, 21, 22, 50
Plachý Jiří, 37
Rosa Václav Jan, 44, 47
Ryvola Jan František Josef, 48
Skála Pavel, 20
Sládek Miloš, 13, 53
Soukup Augustin Jan Václav, 34
Stránský Pavel, 20
Šteyer Matěj Václav, 17, 20, 31, 45
Šteyerová Marie, 31
Šturm Václav, 40
Ticin Xaver Jakub, 40
Vašica Josef, 13
Votava Pavel Ildephonsus, 35
Waldt Ondřej František de, 17, 38, 43